

ABDURRAHİM MUHİB EFENDİ'NİN PARİS RİSÂLESİ

İbrahim KÜRELİ

SUNUŞ

Lâtin harfleriyle takdîmiyle birlikte inceleme konusu yaptığımız, üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış ve dolayısıyla henüz yayımlanmamış bulunan bu risâle, 1806-1812 yılları arasında Fransa'da Osmanlı Devleti'nin büyükelçiliğini yapmış olan Abdurrahim Muhib Efendi tarafından kaleme alınmıştır.

Moralî Seyyid Ali ve Mehmet Said Efendilerden sonra "büyükelçilik" rütbesi ve "nişancılık" pâyesiyile Fransa'ya gönderilen Muhib Efendi, Osmanlı Devleti'nin Paris'teki üçüncü ikâmet elçisidir.

Aslen İstanbullu olan Muhib Efendi, Dîvân Kalemî'nden yetişmiş, Beylikçi Kîsedârlığı vazîfesini ta'kîben 1790'da Mükâleme Kâtibi yardımcısı, daha sonra da Beylikçi olmuştur. 30 Mart 1806'da (10 Muharrem 1221) Devlet-i Aliyye'nin "Fevkalâde Büyükelçisi" sıfatıyla gittiği Fransa'da memûriyeti sonradan ikâmet elçiliğine çevrilmiş ve altı yıla yaklaşan bu görevi bitiminde 12 Ocak 1812 (28 Zilhicce 1226)'de İstanbul'a dönmüştür. Aynı yıl içinde Defter Eminliği'ne getirilmiş, 1.12.1817'de Tab'hâne-i Âmire nâzırı olmuş, 18 Ağustos 1821 (19 Zilka'de 1236)'de vefât etmiştir.¹

Takdim etmekte olduğumuz bu muhtasar risâle bahsine girmeden önce Muhib Efendi'nin iki esaslı çalışması olan "Küçük" ve "Büyük" olarak anılmakta olan Sefâretnâmeleri hakkında kısaca bilgi vermemiz yerinde olur.

Küçük Sefâretnâme'sinde Paris yolculuğunu anlatarak söze başlayan Muhib Efendi daha sonra Fransa'nın içinde bulunduğu durum ve bazı müesseseler hakkında genel bir değerlendirme yapmaktadır. Paris ve civarıyla taşrada bulunan mektepleri anlattıktan sonra imparatorun muhafız askerlerini, yabancı elçilerle ya-

¹ Üsküdar Matbaası'na riyâseti ve buradaki faaliyetleri ile ilgili olarak geniş anlatım için bkz. Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1176-1826)*. İstanbul, Eren yay. 1995, s.141-144.

pılan mülakatı, polis teşkilatını, pasaport ve kapıcı usûlünü, menzilhaneler ve buralardaki menzilci ve yolcuları, postahane ve *telgraf* aletlerini, darphane ve sikke basımını, çek ve senet usulünü, hastahane, teşrihhane (ameliyâthâne) ve tımarhaneyi, resmî dairelerde çalışan hademeleri, Paris'teki park ve bahçeleri, çeşitli araç ve gereçleri, borsa konağını, tophane, baruthane ve tab'haneyi, iplik tezgahı ve çit karhanelerini, ayna i'malini, odun kömürünün nasıl elde edildiğini ve madenlerin nasıl işlendiklerini sırasıyla anlatmaktadır.

Daha sonra Fizik ilmine yer veren Muhib Efendi, bunda kullandıkları alet ve metodları belirttikten sonra birçok çiçek ve bitki türlerinin bulunduğu botanik bahçesini (Jardin des Plantes) ve yine sırasıyla rasathaneyi, çuka i'malini, değirmenleri, ekmeği ve kasap esnafını, muhassıl ve gümrükçüleri, o günlerde kullanılan arabaları, içme suyunun ne şekilde sağlandığını, gayr-i meşrû ilişki mahsulü çocukların kaldığı haneyi, kütüphaneleri ve korsan gemileri hakkında bilgi vererek Güney Fransa ve Kuzey İtalya üzerinden İstanbul'a dönüşünü anlatmak suretiyle sözlerini noktalamaktadır.²

Büyük Sefâretnâme'sinde, altı yıla yaklaşan elçiliği süresince karşılaştığı siyasi olayları, Bâb-ı Âlî'den aldığı kaimelerle göndermiş olduğu tahrirat suretlerini, İmparator Napoléon ve o dönemin Fransız Hariciye vekilleri olan Talleyrand, Champagny ve Maret ile gerçekleştirdiği siyasi müzakerelerin ayrıntılarının, Rusya'nın Paris Elçisi Kont Tolstoy ve bir ara Paris'e gelen Rusya Başvekili Rumaintsov ile yaptığı konuşmaların tutanaklarını, ayrıca bunlar hakkındaki kişisel görüşlerini aktarmaktadır.³

Büyükelçimizin üçüncü ve muhtasaran kaleme alınan bu "*Risâle*"sine gelince, ulaşabildiğimiz tek nüshası olan bu eser, Süleymâniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Kısmı No: 4890'da kayıtlı yazmada bulunan üç ayrı risâlenin ikincisini teşkil etmektedir. Birinci risâlenin Ahmet Resmî Efendi'nin marûf eseri olan "*Hülâsatü'l-i'tibâr*" olduğu kaydedilmiş olmakla beraber,⁴ yaptığımız incelemede bunun yanlış olarak Koca Sekbanbaşı Risalesi olarak bilinen⁵ "*Hülâsatü'l-*

² Muhib Efendi'nin Küçük Sefâretnâmesi için bkz. İbrahim Kürelî, *Abdurrahim Muhib Efendi'nin Fransa Sefâretnâmesi (Küçük Sefâretnâme)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı. Prof. Dr. M. Şükrü Hanioglu danışmanlığında yapılan Yüksek Lisans tezi. 1992. Basılmaktadır.

³ Muhib Efendi'nin hacimli ve belgesel nitelikteki *Büyük Sefâretnâmesi*, Prof. Dr. Kemal Beydilli danışmanlığında ve Bekir Günay tarafından doktora çalışması olarak yayıma hazırlanmaktadır.

⁴ Ahmet Resmî Efendi ve *Hülâsatü'l-i'tibâr* için en son ve mükemmel olarak bkz., Virginia H. Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace. Ahmet Resmi Efendi, 1700-1783*. Leiden-New York-Köln, 1995. Eser *Tarih Vakfı Yurt Yayınları* tarafından Türkçe olarak yayımlanmak üzeredir.

⁵ Bu konuda bkz. Kemal Beydilli, "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e dair Risâlesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*. XIII, İstanbul 1987, s. 388, n. 3

kelâm fi reddi'l-avâm" isimli eser olduğu anlaşılmıştır.⁶ Üçüncü risâle ise, III. Selim devrinde *Nizâm-ı Cedîd*'e dair verilen lâyhahalar arasında önemli bir yer tutmakta olan Tatarçık Abdullah Efendi'nin lâyhâsıdır.⁷ Burada da müellifin ismi herhalde sehven "*Tatarçık-zâde*" şeklinde yazılmış bulunmaktadır. Muhib Efendi'nin risâlesinin tamamı 16 varaktan oluşmaktadır (v. 24-40 arası). Risâleye kapak ismi olarak "*Muhib Efendi Paris'de iken ba'zı tahkikâtı*" ibaresi konulmuştur.

Bursalı Mehmet Tâhir Bey'in *Osmanlı Müellifleri*'nde (c. III, s. 145) "*icmâlen Fransa'ya azîmet ve avdeti ile Paris'in ahvâl ü âsâr ü rûsûmunu mübeyyin ris-âle kılıklı*" muhtasar sefâretnâme diye bahsettiği bu eser hakkında basılmış olduğunu söylüyorsa da, bugüne kadar rastlanılamamıştır.

Faik Reşit Unat'ın *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri* isimli kitabında elçimize ayırdığı bölümün sonunda (s. 200) elde bulunan bu tek nüsha risâleyi *Küçük Sefâretnâme*'nin bir nüshası şeklinde tanıtmaktadır. Ancak bu doğru değildir.

Muhib Efendi, risâlenin giriş kısmını oluşturan uzunca bir cümle içinde "*Devlet-i Aliyye'den sefâret hizmeti ile Fransa'ya gönderilirken, başkent Paris'in içinde ve dışında bulunan büyük binalar, sağlam köprüler ve tanık olunan görül-medik şeyler yanında önceden beri Fransa'da hüküm süren kralların karşılaştıkları ihtilâl, fitne ve fesâdları ne şekilde savuşturdıklarına ilişkin kısa bilgiler aktarılmasının tasvib olduğu*" tarzındaki ifâdelerinden, risâlenin içermekte olduğu bilgiler yanında, böyle bir işin aynı zamanda kendisine havale edilmiş olduğunu da anlamaktayız.

Bir *mukaddime* yapmaya gerek görmeden risâlesine başladığını ifade eden Muhib Efendi, daha sonra, Fransızlar'ın harp san'atını Karadeniz sahillerinden Avrupa'ya göç eden, vahşi tabiyatlı bir kavim olduğunu ileri sürdüğü Gallar'dan öğrendiğini nakletmektedir. Devamla, Roma İmparatorluğu'nun kuruluşuna değinen sefirimiz Hristiyanlara yapılan zulûmleri, Roma şehrine yönelişi, yaşanan türlü entrikalar sonucunda koca bir imparatorluğun Doğu ve Batı isimleri altında ikiye bölünüşünü anlatır. Daha sonra, M.S. 482'de Fransa'nın Roma'dan ayrılarak müstakil bir krallık olduğunu, a'yândan olan I. Clovis ve haleflerinin üçyüziki senelik kraliyetlerinin Şarلمان'ın (Charlemagne) krallık dönemi 768-814) dedesi olan Pepen (Pépin) tarafından son verilerek, kendi kraliyet dönemlerinin başladığını zikretmektedir.

Abbâsî halifelerinden Ebû Ca'fer Mansûr-ı Devânîkî (M. 754-775) ile mezkûr Şarلمان'ın Endülüs vesîlesiyle ilişki içinde olduklarını ve karşılıklı hediyeleşmelerin olduğunu ve bu hediye teâtîsinin haleflerince de sürdürüldüğünü; bu

⁶ Risâlenin İstanbul Üniversitesi Kütüphânesindeki nüshasının neşri için bkz. Abdullah Uçman, *Koca Sekbanbaşı Risâlesi*, Tercüman 1001 Temel, nr. 72 İstanbul, tz. Eserin İngilizce tercümesi için bkz. William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, London 1820. Risâle, gerçek müellifinin tesbiti ve mevcut nüshalarıyla karşılaştırılmış olarak Prof. Dr. Kemal Beydilli tarafından yayıma hazırlanmaktadır.

⁷ Tatarçık Abdullah Efendi'nin layihâsı için bkz. TOEM, VII/4, 1916; VIII/42, 1917

kabilden olarak Hârûn Reşid'in takdîm ettiği çalar saatin Fransa'da çok büyük bir ilgi oluşturduğunu dile getiren Muhib Efendi, sözkonusu kralın Mu'tasım Billah Muhammed'in halîfeliği (M. 833-842) dönemine kadar yaşadığını belirtmektedir. (Halife Me'mûn (813-833) demesi gerektirir.)

VI. Louis'in dedesi olan (Metinde sehven 16. Luiz denmiş.) Capet'in (metinde Kanit) zamanında Fransa'nın sanâyi ve çeşitli hünerler konusunda ilerlemeler kaydederek büyük binâlar yapıldığı, yol ve caddelerin genişletildiği ifâde edilmektedir.

Muhib Efendi daha sonra 650 yıllık bir atlama yaparak XVI. Louis'in döneminden bahsetmektedir. Sultan İbrâhim ve Sultan II. Ahmed'in dönemlerine rastladığını belirttiği mezkûr kral zamanında Fransız Devleti'nin zayıflamaya başladığını belirterek, Fransa tarihine ilişkin ma'lûmatını tamamlamaktadır.

Fesatçılığın yaygınlaşması ile ilgili olarak, saraylıların ve aristokratların sefâhate düşkün olduklarını, büyük paralar harcamak sûretiyle saraylar, görkemli binalar yaptıklarını, hatta bunun için tefecilerden bile para aldıklarına değinen Muhib Efendi, Avusturya İmparatoru Joseph'in kızkardeşi olan kraliçe Marie Antoinette'in devleti uçuruma sürüklemesinde önemli bir rol oynadığını belirtmektedir.

Muhib Efendi bu arada, düşünce ve eserleriyle Avrupa aydınlanması için önemli bir yer tutan ünlü düşünürlerden J. J. Rousseau'ya göndermede bulunarak, kendisini halkı kıskırtan hainler arasında sayarar ve Rousseau ve Volter gibi isimleri bozguncu birer *zındık* olarak görmekte olan o devir Osmanlı ricâlinin paylaşmakta olduğu yargıya iştirak eder.⁸

Kont d'Artois'nın başlattığı isyân hareketinin Duc d'Orléans'ın önderliğinde bir hareketle bastırıldığını, bu sırada kralın Paris dışında avda bulunmasının hayreti mücib bir olay olduğunu, bu nedenle filozof ve vekillerden oluşan bir meclisin yeni bir kanûn hazırladığını ve Fransız Krallığı adı altında yeni bir krallık ihdâs edildiğini belirtmektedir. Daha sonra cumhuriyet sistemine geçilirken Yakobenlerin davranışlarını, kral, kraliçe ve hemşiresinin katledilişini hikâye etmektedir.

Cumhûriyetle birlikte beş müdürlük ve bunlara yardımcı olmak için yedi vekillik oluşturulduğu belirden Muhib Efendi'nin, bu müdürlüklerden kasdının Dışişleri Bakanlığı, Savunma ve Genelkurmay, Denizcilik Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü olduğunu, yardımcı vekillerin ise harbiye, denizcilik, içişleri, adliye, mâliye ve dışişleri birimlerinden oluşan bir anlamda bakanlıklar olduğunu kendi ifâdesinden anlıyoruz.

Muhib Efendi, Cumhûriyet Fransası'nda her ne kadar sıkı bir yönetim uygulanıyorsa da taşkınlığın, bozgunculuğun önüne kat'î sûrette geçilemediğini ekliyor.

⁸ Bu konuda bkz. B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1988, s. 72-73

Daha sonra Muhib Efendi nüfus, idârî bölünüş ve zirâî sistemleri hakkında kısa bilgiler vererek hazîne ve mâliye bahsine geçmekte ve bütün bakanlıkların yıllık gelir ve giderleriyle ilgili ayrıntılı bilanço sunmaktadır. Askerin mîkdârı ve giyim kuşamı ile ilgili bir-iki cümleden sonra çarşı esnâfı hakkında bilgiler veren Muhib Efendi; Paris'i, şehrin sâdece park, bahçe ve görkemli binaları ile değil; ahâlsinin yaşam tarzı, yiye-içme ve eğlenme ve benzeri husûslarıyla tasvir eder.

Bu çalışmasının sonuna koyduğu ilgi çekici kısa bir ekte, o sıralarda Paris'de bulunan Âmedi Gâlib Efendi⁹ ile birlikte katılmış oldukları ve şeklen sessiz sinemayı veya bir dia-projeksiyon gösterisini çağrıştıran bir temaşa meclisini tasvir eder. Felemenk asıllı bir ustanın kare şeklinde bir bina yaparak, koridorunun bir ucundaki yüklük kısmına işlemeli bir perde asıp, perdenin yanbaşımda bulunan üç kandil haricindeki diğer kandilleri söndürerek, içerisini geceden karanlık hale getirdiğini, daha sonra Venedik sahilindeki Marko meydanının resimdeki görüntüsünü kandillerin önüne tutmak suretiyle perdeye düşürdüğünde mezkûr meydanın, bina, sokak ve dikili taşlarıyla sahiden karşılarındaymış gibi görüldüğünü; denizde gelip giden kayıklar ve kürekçilerinin hareketlerinin de perdeye yansıdığını anlatır. Yine Fransa ile Almanya'yı birbirinden ayıran Ren nehri üzerindeki Manice (*Mainz*) semtinin köprü ve kayıklarını, köprüden geçen süvarileri, top ve cephanelerini hattâ bu geçiş esnasında çıkarmış oldukları sesleri bile sahici bir şekilde canlandırıldığını; daha sonra köprü, atlı araba ve gemileriyle birlikte Amsterdam şehri, İsveç ve Alman dağlarını [Alpleri], Ümit Burnu'nu bu perde üzerinde gösterildiğini kayd ve tasvir eder. Aynı yöntemle mesela, güneşin doğuşu ve batışını, ava çıkan avcılar ve denizdeki balıkçıları, fırtına esnasında deniz ve denizdeki gemilerin durumunu, gemilerin batma ve parçalanmaları halinde tayfaların kurtulmak için sarfettikleri gayret ve heyecanı gözler önüne seren başka bir temaşa sahnesini anlatmaya çalışır. Muhib Efendi, bütün bu gördükleri karşısındaki hayret ve şaşkınlığını gizleyemez. Anlattıkları, hareketli resim ve bir "sessiz sinema" öncüsü bir gösterinin çağrışımını vermektedir. Burada da görüntüler ışık yardımıyla bir perdeye aksettirilmekte ve hareketli bir hale getirilmekte, görüntü ve konuya uygun bir seslendirmeye de yer verilmiş bulunmaktadır.

Muhib Efendi Fransa'ya, Sultan III. Selim'in iki mektubu ve hediyeelerini götürmek amacıyla gönderilmişti. Mektuplardan ilki ile Napoléon'un imparatorluğu resmen tanınıyor, diğeri ile son askerî başarıları dolayısı ile tebrikte bulunuyordu. Ancak asıl gaye, Çar I. Aleksander ile yapacağı barışta Osmanlı Devleti'nin yararına bazı şartların konulması için Napoléon'un tavassutunu sağlamaktır. Rusya ile yapılan görüşmelerde başarıya ulaşılmadı ise de devletin itibarının korunmasına çalışıldı.¹⁰

⁹ Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, "Âmedi Galib Efendi'nin murahaslığı ve Paris'ten gönderdiği şifreli mektuplar" *Bellekten*, I/2, Ankara 1937, s. 357-410, 411-448.

¹⁰ Yazma metni mukabele eden ve yayıma hazırlanmasında yardımcı olan sayın Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye teşekkür ederim.

Bismillâhirrahmânirrahîm

[1-a] Elhamdü lillâhi vahdehü ve's-salâtü ve's-selâmü alâ men nebiyye ba'de bu fakir-i kesrû't-taksîrin ikiyüzonbir senesi evâhîrinde cânib-i Devlet-i Aliyye'den hizmet-i sefâret ile Françe'ye me'mûr ve tesyâr buyurulup Françe cumhûrunun makarr-ı hükûmeti olan Paris şehrinde müddet-i ikâmet ve hengâm-ı meksde şehri-ı mezkûra dâhil ve hâricinde kâ'in ebniye-i cesîme ve cüsûr-ı metîne ve sâyir acâ'ibât-ı nâdire müşâhedesine mebnî mukaddemâ Françe'de hükûmrân olan kralların miknet ve yes'ârından nümüne ve yâdigârının üçyüzonbir sene mümted ve pâydar olan devlet-i ser-zede-i zuhûr olan âsâr-ı ihtilâl ve fesâd ve muhâceme-i erâzil ve eşhâs-ı sebîle ne vechile ber-geşte vü berbâd olduğu ve mûkız-ı fitne vü fesâd olan esbâb-ı zâhiriyyeden ba'zı güne tahsîl-i vukûf olanların muhtasarca kaleme alınması tasvîb olunub ancak bir mukaddmeden lâbûd olduğuna binâ'en Françe'de krallığın zuhûr ve hudûsünden bed' ve şurû' olunmak müvecceh görülmüşdür. Hazret-i İsâ aleyhi's-selâm teşrîf-i zühd-vücûd buyurmazdan mukaddem evâhîr-i ahvâl-i Benî-İsrâ'îliyye'de ma'mûre-i dünyâ milel-i mûte'addide-i küffâr-ı dalâlet-şî'âr istiflâsından olub Avrupa vilâyeti takım kefare tarafından mazbût iken Françe memleketi şöhretiyle ma'rûf olan vilâyetlere dahi Gal nâmında mânend-i hayvân bir kavm-i itân hengâm-ı nâ-fercâmında bahr-i siyâh sâhilinde mütemekkin olan kabâyil-i küffâr-ı dûzah-karârden sûret-i husûsîde¹¹ katı vâfir üçyüz kâfir san'at-i harb ü rezme kefere-i sâ'ireden mâhir olmalarıyla firenk lakabıyla şöhret urur etrâf u encâ ve bî-muhâbâ nehb-i emvâl tarîkasıyla rû-be-sahrâ ve memâlik-i Lehiyye âteş-zen-i fenâ vü te'addî Nemçelü vilâyetine duhûl ve bî-tekkellûf zabt ve istflâ ve ekserfisi ol havâlîde ihtiyâr-ı sükûn ve îvâ edüb onlardan birazı dahi Françe vilâyetine gelüb ikâmet ve karâr ve Françelü behâyim gibi bir kavm-i nâ-fehm ü iz'ân olduklarından mârru'z-zikr firenklerden harb ve darb san'atını ta'allüm ve tahsîl ve kesret-i ihtilâl hasebiyle kavm-i vâhid olmalarıyla Françelü'nün kadîmî [1-b] şöhreti olan gallık mahv ü mülgâ firenk ta'bîriyle şöhret-simât oldular. Bir vakitden sonra Roma çâsârları ünvânıyla zuhûr eden Românîler devleti kuvvet ve miknet-i külliyye mâlik ve Avrupa diyârından olan memâlik-i Nemçe ve İtalya ve Felemenk ve Françe ve İspanya ve diyâr-ı Afrikıyyenin Bahr-i Sefîd tarafında olan vilâyetlerini ba'de'z-zabt memâlik-i merkûmeyi eyâlet eyâlet tefrîk ve çâsâr tarafından nasb olunan müdür ma'îyyetine ol eyâletin söz sâhiblerinden bir kimesne intihâb ve a'yân nasb edüb müdür terfîk ile taht-ı nizâma rabt ve tensîk olagelmışidi. Mürûr-ı dühûr u ezmân ile her tarafın i'nâtlarına servet ü yes'âr-ı âşikâr ve mesfûrlar dahi sâ'ir nâsden müstesnâ ve mümtâz olmak zu'muyle tedârük-i emlâk u akâra sâlik ve refte refte maksad ve merâmlarına nâ'iliyet ile her biri kuvvet-i mâliyyeye mâlik olmuş idi. Roma çâsârları set-ber-set bî-îmân ve tesvîlât-ı şeytâniyyeye mutâba'at ile tuğyân idüp müddet-i hükûmetleri ümîd-i medîd ve ahd-i ba'îd ise de vakit vakit beyenlerinde vukû'-yâfte olan nifâk ve ihtilâl ve fiten-i adîde vi şikâk sebepleriyle katl-i nüfûs ve sefk-i dimâda isrâf ve mütehayyiz ve mütemeyyiz olan ricâlin fukarâsıyla hey'et-i devlet gâh hâlâ isti'mâl-i çesârlık ve gâh hücum-ı nâs ile cumhûriyyete tasliyet ile ol havâlî vîrân ve âher kâr imparatorluk ünvânını i'lân eyledikleri hengâm-ı zulmette Hazret-i İsâ salevâtü'llâhi alâ nebiyyinâ ve aleyh şeref-zuhûr olup zâlim sûret-i dîgerde rû-nümâ ve arâzî-i mukaddesede tevcîh-i merâhil ve i'lâ-yı zâhir ve a'yân ve gerden-keş-i isyân olan usât u bugât kefere-yi serâsime ve hayrân ve husûsan cihân-girlik iddî'âsıyla mülûk-i kefereye rüchân zu'munda olan Roma imparatoruna mücib-i deşet-i ferâvân ve olmuş iken reh-nümûnu idbâr ve ferîbî-i İblis muhayyel fitne-kâr ile kelîmât-ı kurenâ-yı gavâyet-şî'âra meyl ve rükûn tarîka-i küfr ü dalâlet-nümûn izhârına meftûn olup ba'dehû havza-i hükûmet bir mazarratında mütemekkin ahâlîden kendi ihtiyâr ve rızâsıyla tevhd-i Bâr'ıyî ikrâr ve

¹¹ Metinde "sûret-i lûsûsîde" şeklinde geçmektedir.

kabûl-i [2-a] dîn-i Mesîhiyyede pâydar olanlara bî-hadd ü şümâr cevri ü ezâ birle merâsim-i zamîme-i ferâatine müceddeden ikâ, âdemleriyle nüfûs-ı kesîre telef ve ifnâ ve ahâlî dahi muhâfızîne naks zımnında mezheb ve âyînî ketm ü ihfâ ve bu takrîb zulm ü asefden halâs ve rehâ ve zuhûr-ı müreccah terakkub ve bînâ idiler. Nâmî sûr-ı İstanbul olan Kostantiniyye'nin aslı Françelü olup Roma imparatoru hademesinden ma'dûd France eyâletinin âvâresine me'mûr olduğu vakitlerde Roma imparatoru Mîlâd târîhinden olan üçyüzaltı senesinde bilâ-vâris mürd ü helâk olmak mülâbesesiyle mersûm Kostantin'e mahlûl olan Roma İmparatorluğu'nun tahsîli vesâ'iline bezl-i nakdîne-i eskâr ve mâyedâr-ı miknet ü yes'âr ise dahi hâricden imparator ve kral olmak müşkiline ve mu'âvenet-i âmmeye muhtâc idüğü âşikâr olduğunu tedebbür ve teyakkun etmeğin hâlik Roma imparatoru ve eslâfından ahâlî-yi memleket dilgîr ve müteneffir ve mûmâna'at-ı mutâba'at eyleyen Mesîhiyyeden dilteng ve mütefeccir olmalarıyla verâ-i perde-i hafâda fırsat-bîn olan nasârânın celb ü te'lîfleriyle merâm ve maksûdu hâsıl olacağı nakş-i süveydâ-yı zamîrî olmuş ise de ahâlîyi te'mîn ve te'lîf mutlakın bi'n-nefs tenassura mütevakıf olmağla France müdürü iken âyîn-i nasârâyı ihtiyâr ile ıyâl ve eşlerini memnûn ve minnetdâr edüb tâ'ife-i merkûmeden bi'l-ittifâk mersûma küllü mu'âvenet ve imdâd ve mersûm France'de iken imparatorluğuyla dilşâd olmuş idi. Bir müddet mürûrundan sonra asâkir-i külliye cem' ü istishâb ve dilfriyye-i azîme ile Roma şehrine teveccüh ve mesned-i imparatorıye ku'ûd ile kâmyâb oldu. Lâkin mersûm imparatorlar hânedânından olmayub hâricden zor-ı bâzû-yı tagallüb ile zuhûru Roma'da erbâb-ı hayırdan olan ricâlin menfûru olub şûrûr-ı hassâd ve bed-hâhân-ı bî-iştibâh derkâr ve eslâfî Roma imparatorları gibi şehir-i merkûmda ihtiyâr-ı ârâm ü ikâmeti encâm-kâr-i hudûs-i fiten ü âşûb ile rahnedâr olacağını tefekkür ve [2-b] teyakkun ve avâkıb-ı hâli endîşe vü tefattun itmeğin ve diyâr-ı Leh taraflarında ba'zı gûne nizâm olmak bahânesi îrâd ve şehir-i merkûmdan nakl-i kâr ü bâr ve Nemçe ve Eflâk memâlikini geşt ü güzâr ve ba'zı şehir ü âsâr-ı yâdigâr iderek Rumeli tarafına kadem-nihâd olub fîmâ-ba'd Roma şehrine avdetden me'yûs ve nâ-ümîd olmağla cây-ı ârâm olacak bir mahall-i zîbâ arzûsuyla tîbk-ı beyâbân ü sahârâ ve İstanbul'un mevki'ine vusûlünde âsâr-ı binâ nâ-yâb ü ma'dûm ancak sarây-ı cennet-pîrâ-yı hümâyûn olan mahall-i dil-küşâda ba'zı gûne mahâzin ve büyütdan ibâret *Vizantiyo*¹² nâmıyla bir sagîr kasaba olup ancak kazâ-yı İstanbul bir cây-ı gâm-zedâ ve meskân-ı letâfet-ihivâ ve husûsan bahrinin iltikâsıyla ceyyidü'l-hevâ ve ferâh-intimâ olmak mülâbesesiyle mersûm mertebe-i mübâlagada pesend ü tahsîn edüb tarh-ı benâna ez-dil ü cân arzû-mend ü hâhân olub ancak yalnız kendü re'y ve tedbîriyle mahall-i merkûmu ihtiyâr ve binâ ve âsâr-ı ihtirâ hâric-i uhde-i nüfûz ve i'tibâr olmak mülâhazasıyla şeyâtîn-i ins olan tâ'ife-i dehâ-bînden istifsâr ve zümre-i mezmûn-ı mezbûreden sâhte ve perdâhte rü'yâlar inşâdî ile Nasârâ kavmini binâ-yı şehre tergîb ve igrâ eylemelerinden nâşî amele ve binâ tedârikine kıyâm ve İstanbul sûrunun binâsına bi'l-ittihâd ikdâm-ı tâmm ü hâhişî üzre binâsı karîn-i hitâm oldukda mîlâd târîhinden olan üçyüzyirmisekiz senesinde Roma devletini Kostantiniyye'ye nakl ü bast kâlîçe-i ikâmet ile Roma şehrini külliyyen ferâmûş ve terk eylemişdi. Bundan sonra mersûm ve ahlâfî imparatorluk ünvanıyla İstanbul'da karâr ve zir-i zabtlarında olan Rumeli ve Nemçe ve İtalya ve France ve İspanya ve Cezâ'ir-i Bahr-i Sefîd ve Anadolu'da dahi bir tarafı Bağdâd'a ve bir tarafı Mısır ve Şâm'a muntehî olan memâlik idâresiyle güzêrânde-i evkât oldular. Ba'd ü ba'd imparatorlardan biri hâl-i hayâtında memâlik-i merkûmeyi "şarkıyye" ve "garbiyye" nâmıyla tefrîk ve tahrîk ve birer oğluna ihâle ve tefvîz ve ba'de-helâkihî mesfûrların biri İstanbul'da ve diğeri Roma'da [3-a] mekân-ı imparatorîde mekîn olub ancak galebe-i hikd ü hased sebebiyle beynlerinde zuhûr-ı nefsâniyet ve refte refte evlâd ü ahlâflarına

¹² Vicentia (Bugün Vicenza) Kuzey İtalya'da Venedik'in doğusunda bir şehir.

sirâyet ile iktisâb-ı şiddet itmekle aceze ve zîr ü sitân olan re'âyâya mûcib-i keder-ve' zucret olduğundan gayrı, mürûr-ı zamân ile kuvvetlerine dahi kesr ü fûtûr îrâs ve zuhûruna binâ'en ba'zı memâlikde zorba ve hâriciler peydâ olup ez-cümle Françe ve İspanya vilâyetinde a'yâniyet ünvânıyla emlâk u akâr tedârîki ve vücûh-ı sâ'ire ile dest-mâye-i servet ile imparator ve emsâline akrân ve misîl zu 'muna zâhib olmalarıyla İspanya müte'ayyinleri def'aten fekk-i rakabé-i itâ'at ve her biri birer eyâlet zabt idüb Françe'de dahi müdür ma'iyetinde olan *Kluva*¹³ a'yân kesret-i a'vân ü ensâr ve vefret-i mâl ü yes'âr mu'âvenetiyle mîlâd târîhinden olan dörtüzyüksekenseni senesinde Roma imparatoru itâ'atinden gerden-keş ve tahallûf ve ittifâk-ı ahâlî müstakilde *ruva*¹⁴ ya'nî kral olmağla Françe'de ibtidâ kral olanların evvelidir. Mersûm sâ'ir Françe eyâletleri ahâlîlerini dahi celb ü zabt ü teshîre mübâderet ve krallık sûretlerine iktizâ-yı vakt ü hâl ile tanzîme himmet etmiş idi. Mersûmdan sonra ahlâfî üçyüzlük sene yalnız Françe'de hükûmrân ve ba'dehû Avrupa'da meşhûr olan *Şarلمان*¹⁵ nâm imparatorun cediti *Pepen*¹⁶ nâm a'yân zuhûr ve ittifâk-ı âmme ile kulun neslinden olan kral hal' ü def' ve mesfûr Pepen, câ-nişîn-i krâfî ile mesrûr olub yediyüzellibir târîhinde makâmında mekîn ve biraz vakitden sonra ahfâdından mârru'z-zikr Şarلمان yediyüzaltmışaltı senesinde makâm-ı mevrûsesine ku'ûd murâd eylediğinde mersûm muhâlefet edenler Paris'de mevcûd bulunmalarıyla mersûm asker ile Paris'i muhâsara idüb mukâbele olarak muhâsaranın vakti mümted ve mahsûrlara muzâyaka-i külliyyeden fûtûr gelmekle mersûmun galebesine sebep olub zikr olunan muhâsarada [3-b] çekilen mihen ü meşâk elyevm zebân-zed-i havâss u avâmdır. Ba'zı mevânî-i kavî-çehre per-endâz-ı zuhûr olmağla nîrûy-ı gayret ü himmet ve ibrâz-ı dest-bürd ü şiddet ile mevânî' ve rukebâyı def' ü izâle ve mesned-i krâfîye ku'ûd eyledi. Mersûm hadd-i zâtında mütehevvir ve bâlâ-pervâz olduğundan Françe Krallığı'na 'adem-i kanâ'at ve İspanya ve Portugal ve Roma ve İtalya ve Nemçe ve Felemenk memâlikine zafer-yâb ve Roma İmparatorluğu ünvânını dahi iktisâb eyledi. **İstitrâd**¹⁷: Târîh-i hicriyenin yüzellisekiz senesinden hulefâ-yı Abbâsiyyeden Ebû Ca'fer Mansûr-ı Devânîkî mesned-ârâ-yı hilâfet olup mersûm Şarلمان dahi imparatorluk ile iştihâr ve zuhûr etmekle Endülüs vesîlesiyle halffe-i müşârun-ileyh ve hilâfî olan hulefâ ile iktisâb-ı âşinâyî ve ülfet ve birbirlerine ihdâ-yi tuhaf ü nevâdir ile izhâr-ı miknet ve te'kîd-i muhabbet edip hattâ Hârûnû'r-Reşîd merhûm evân-ı hilâfetinde mersûma bir kit'a çalar sâ'at ihdâ eylediği ve ol vakte kadar Françe'de bu makûle bir tuhaf-ı meşhûr olmadığından herkese mûcib-i hayret olduğu târîh-i efrenciyede mastûrdur. Mersûm dirâz-ömr olmağla Mu'tasım Billâh Muhammed'in hilâfeti vaktine dek mu'ammer olmuşdur. Ba'de helâk müddet-i medîde Roma İmparatorluğu ahlâfında müstekîrr u pâydar olmuş iken ahlâfından olan imparatorun biri hâl-i hayâtında İspanya Krallığı'nı bir oğluna ve Roma İmparatorluğu'nu bir oğluna tavsiye ve tefvîz ve her birini cây-i hükûmetine temkîn ve tahsîs edüb helâkinden sonra mesfûrlar keyfe-mâ-yeşâ' memleketlerine mutasarıf oldular. Lâkin âdet-i dehrden olan adâvet-i cibilliyeye beynerinde peydâ olub ahlâklarına dahi mevrûs olmağla birbirlerinin zevâl-i mülk ve devletine bâdî oldukları meşhûrdur. Her ne hâl ise mersûmun ahlâfı dahi ikiyüzotuzaltı sene vâdî-i kâmrânîde revân ve âher kâr inkırâz ile bu def'a maktûl Kral Onaltıncı Luiz'in cediti *Capet*¹⁸ nâm a'yân ol vakitte cümleden ziyâde sâhib-i nâm ve ünvân

13 Clovis I; Frankların kralı, hristiyan olan ilk Fransız kralı.

14 Fransızca aslı: roi.

15 Charlemagne.

16 Pépin.

17 Metinde "İstitrâd".

18 Hugues Capet (987-996) Metinde "Kanî" ve XVI. Louis'in değil VI. Louis'in dedesi.

olduğundan bi'l-ittifâk dokuzyüzsekseneydi târîhinde mersûm krallık ile kâmrân olub mersûm ve ahlâf-ı Françe ahâlîlerini terbiye ve sanâyi' ve hünere teşvîk ve igrâ ile fenn-i hünerde zî-behre ve şehri Paris ve sâ'ir mahallerde ebniye-i cesîmeler binâ [4-a] ve tarîk ve câddeleri tevsîf' ve hemvâre iderek Françe'yi ma'mûr ve zabt ve idâre-i masârif ile binâ-yı hânümân-ı devleti takviyede sa'y-i nâ-mahsûr ederler idi. Ahlâfından binaltıyüzkırkûç senesinde câ-nişîn olan Büyük Luiz nâm kral müddet ü zamânında funûn ü hünere revâcâr ve evvelkilerden ziyâde sanâyi'-i acîbe ihtirâ'ıyla Françeli'yü mâyedâr işhâd edüb imâret-i memleketen resîde-i hadd ü kemâl olmağla mersûm gâyet mütehevvir ve cesûr olub kuvvet ü yes'âr ve asker ü ricâl-i bisyâra i'tinâ ile bidâyet-i zuhûrundan ateh ü herfîmine dek İspanya ve Nemçe ve İngiltere velhâsî Avrupa düveliyile mütemâdf berren ve bahran iltizâm-ı kârzâr ve imtidâd-ı harb ü rezim müstelzim-i masârif-i bî-şûmâr ve harâbî-i vilâyet ü diyâr olduğuna binâ'en Françe devletinin kuvvetine îrâs-ı tedennî ve noksâna bâ'is olmuştur. **İstitrâd**¹⁹ : Kral-ı mersûm sandâlî-nişîn-i krâlî olduğunda ecdâd-ı izâm-ı merâhim-ibtisâm-ı hazret-i şâhânedan merhûm ve mağfûrun-leh Sultân İbrâhîm Hân tâbe serâhu hazretlerinin zîver-ârây-ı taht-ı devlet ü ikbâl olub fîmâ-ba'd yetmişiki sene krallığı pâydâr ve devr-i bî-cevr-i Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis tâbe serâhu zamân-ı zafer-ünvânlarından olan binyüzyirmiyedi senesi mürd ü helâk olmuştur. Ber-minvâl-i muharrer tehevvir-i nâgehîr ile kuvvây-ı devlete za'af ve fütûr ânz ve zuhûr etmiş iken mersûmun helâkinden sonra câ-nişîn olan ahlâfı dahi hevâ vü hevâse mutâba'at ve umûr-ı devlete ve mesâlih-i âmmeye müşâreket ve müdâhaleleri sitem-i helâhil hükmünde olan tâ'ife-i nisvâna izhâr-ı müsîl ü ruhsat ve recâ ve şefâ'atlerine ve umûr-ı devletden olan mültemesâtîrlarının is'âfına mübâderet ve ruhbân tâ'ifesine dahi irâ'e-i mezîd-ruhsat birle bir taraftan nisvân-ı bî-iz'ân ve bir taraftan ruhbânân-ı hıyânet-nişân merâhimesiyle rû-nümûd olan ahvâl ve girdâr-ı nâ-şâyesteden başka bu kadar eşhâsî iltizâm-ı mâlâ-yülzem vâdîleriyle tatyîb ü âmâl ü emniyyeleri husûliyle taltîf ve te'lîf, havsala-i iktidârdan hâric olduğuna adem-i derk ve iz'ân ve her bir kral eslâfı isrine iktifâya şitâbân olmağla [4-b] bu bâbda ihtiyâr olunan tekellüfât-ı abesiyye kâl u kaleme gelmeyecek mertebelerden efdûn-ı masârif-i peyâpey ile binâ-yı devleti harâb ve kralların şeref ü terefleri ricâl ü kibârına sirâyet ederek her biri hâline göre isrâfâta müsâra'at eyledikleri ve krallar îrâd ve masârif-i devletden bî-haber zevk u safâ ile vakit-güzer ve kâffe-i umûru başvekîl olanlara tefvîz ve ihâlede musîr olmalarıyla devleti iz'âf ve berbâd eyledikleri bî-iştibâhdır. Françe kralları sâlifü'z-zikr *Capet*²⁰ zuhûrundan olan dokuzyüzsekseneydi senesi târîhinde binyediyüzdoksanüçle sene-i hicriyeden olan binikiyüzüç senesinde sekizyüzbeş sene bi't-tûl ve'l-arz hükûmrân olan krallık rû-nümûn olan nakş-i garîbü't-timsâl muhâcemesiyle karîn-i izmihlâl ve inkırâz olub ba'dehû suver-i günâgûn ve eşkâl-i bukaelemun misillü zuhûrât-ı acîbe ve vukû'ât-ı garîbe yüz göstermiştir. İkibin sene mukaddem Roma devletinde vukû' bulan cumhûriyete takayyüd ve Françe devletini dahi bu mukaddemâta temhîd eylediler. Esbâb-ı zuhûr-ı fiten envâ'-ı müte'addideden neş'et etmiş olmağla ziyâde meşhûr ve müte'ârif olanları ihtiyâr olundu. **Derbeyân-ı zuhûr-ı fesâd**: Françeli'nün bidâyet-i zuhûrunda a'yânlık ünvânını kesb edenlerin herbiri emlâk-i müntefi' bahâ ve akârât-ı kesîretü'l-cedevîyi ber-vech-i mülkiyet zabt ve hânümânına hasr idüb ba'de hâzâ krallık ünvânı zuhûrundan sonra krallardan evlâd ü iyâl ve ahibbâ ve etrâfını mürüvvet ile behredâr etmek irâdesiyle emlâk ve ziyâ'ı ber-takrîb ve ba'zan irs ile zabt ve anlar dahi evlâd ve ahfâdlarına hasr ve celis ider olup zamânlarında mu'teber dutulan kâ'ide-i darra mücebince ol makûle emlâk ve akâr birden beyne'n-nâs devr ve mütedâvil olmak

19 Metinde "İstitrâd".

20 Metinde "Katpek".

emr-i müte'assir idüğü âşikârdır. Zikrolunan kâ'ide budur ki, emlâk ve akâr ashâbından biri mürd ü helâk oldukda faraza beş evlâdı bulunur ise mesfûrun hânedânını teğettüt ve perîşânlıktan sıyânet zu'muyle hâne ve emlâk ve akârın ancak büyük bulunan veledine i'tâ ve dîğerleri mahrûm ve bî-nevâ olub zükûrdan olur ise tarîka-i zemîme-i ruhbâniyeti veyâhûd *Malta kavaliri*;²¹ veyâhûd kral-zâde hizmetkârlığını [5-a] ihtiyâr ile tahsîl-i sedd-i ramak ider. İnâsdan olur ise anlar dahi kızlar menâşîrine varub üftân ü hîzân güzârende-i evân olurlar idi. Binâberfn karındaşları mütereffih ve memnûn ve bundan iflâs ile derbeder ve zebûn olmalarıyla ve Françe kralları ruhbân tâ'ifesine fart-ı rağbet ve Roma papalarına dahi mezîd-i itâ'at ve inkıyâdlarından nâşî vakf nâmıyla Françe memâlikinin rub'ü mikdârı kenîsâlarda merbût ve mahbûs ve imtiyâzât-ı adîde ile nemâsından mahrûm ve me'yûs olması vâridât-ı hazînenin kesr ü noksânına bâdf olduğudur. Ve sonradan gelen ashâb-ı hîred ve isti'dâd-ı emlâk u akâr, değıil bir hâneye mâlik olmak "*es'abün min hartin ilkitâd*"²² meselince hâlete istihâlede asîr ve her ne kadar erbâb-ı hüner ve liyâkatden olsa mâdemki kişî-zâdeler neslinden olmaya, tahsîl-i pâye ve ünvân ve nâ'il-i servet ü sâmân ile kâmrân olmak nâ-mutasavver olmağıla bu makûleler zikrolunan mağıdür kişî-zâdeler ile hemderd ü hemhâl olduklarına binâ'en elden ve dilden ve kalemden geldiğıi meritebe Françe devletine bedhâl ve türlü türlü resâ'il mûcibetü'l-fâd tahrîr ve neşr ile avâm-ı nâsa ta'lîm-i fitnede üstâd olduklarıdır. Halbuki bu makûle resâ'il ü akvâl kralların manzûr ve ma'lûmları oldukça fart-ı gaflet ve tesâmühden nâşî ta'bîrât-ı râyika ve tedbîrât-ı fâ'ikalarına anlar dahi âferînhân olurlar imiş. Ber-minvâl-i muharrer Françe memâlikinin bir mikdârı kenîselerde ve kusûru kral ve kişî-zâdegânda mahbûs ve bunlar dahi ifrât meritebe sefâhete münhemik ve me'nûs ve kral olanlar dahi yemîn ü yesâr ve hâl-i avâkıba adem-i tedebbür ü efkâr ile telefât-ı külliyyeden olan ebniye-i cesîme inşâsı ve dil-rubûde oldukları eşhâsa bî-ma'nâ külliyyetlü masârif ile sarâylar ve hâneler binâsı ve hadd ü kıyâsı olmayan telef ü şeref takrîbiyle mukannenât-ı mu'ayyene vefâ etmedikçe günâ-gûn rûsûm ve avâ'id ihtirâ ve ahâlîden bi'l-icbâr tahsîlele cânlarından bîzâr edüb bu dahi adem-i vefâ ve umûr-ı mâliyyede müstahdem olan yâdigârlar ifâde-i ahvâl-i sahîhadan dâmen pîçide ve ibâ ile vaktini hoşça geçirmek zu'muna ittibâ'a mütemevvil [5-b] âdemlerden murâbahalı akçe istidânesinin derîçesini bâz u küşâd ederek âher kâr mukannenât-ı mu'ayyene-i murâbahaya adem-i vefâ derecelerine resîde ve maktûl kral bîçâresi dirâyet ve fetânetden berî olub akıl ve re'y ve ihtiyârı iyâli kraliçede olmağıla mersûm Nemçe İmparatoriçesi *Mariye Tereza*'nın²³ kızı²⁴ ve İmparator *Yozef*'in²⁵ hemşîresi olduğundan el-'uhdetü ale'r-râvî Françeli'nün zan ve intikâli üzre Françe devletinin kal' u kum'una bâdf olacak sefâhet-i bî endâzeyeye sülûkünden gayri hîl ü hud'a mukaddemâtiyle cem' ve iddihâr eylediğıi nukûd-ı vefreyi birâderine irsâl eylediğıi havâdisi vükelâ-yı Françe'ye mûris-i hayret ve melâl ve evâhir-i hâlde ve âhır Mâliye Vekîli bulunan *Necker*²⁶ nâm kimesne mersûmeden ba'zı gûne dilgîr olub metâlibât-ı tâkat-güdâzîsine adem-i tahammül ve istibâr ve aralıkda imsâk ve tasarruf-ı vücûhâtını kral-ı mûmâ-ileyhe ifâde ve ihtâr itdikçe kral muktezâ-yı humk u belâheti ve kraliçeye fart-ı muhabbet ve alâkası sebebiyle isgâdan iğmâz itmekle mesfûrun gerek sûret-i sadâkatde kraliçeyi nifâk etdiğıi mersûmeye lede'l-aks adâvet-i kadîmeyi tecdîd ve hakkında vird-i nâ-revâ tedârükü mukaddemâtını temhîd eylediğıi

21 La Cavalerie de Malte: Malta Şövalyeliğıi.

22 "أصعبُ من خراطِ القِئادِ" "El ile ağacın dallarından yaprak sıyrmaktan daha zor."

23 Marie Theresia.

24 Kasededilen Kraliçe Marie Antoinette'dir

25 İmparator Joseph.

26 Necker.

mesfûrun ma'lûmu olduğunda sûretâ sadâkat ve kralın adem-i idâresiyle netîcesi hıyânet olarak kralın hadd-i nâ-ma'lûmu olmayan îrâd ve masârifâtın defterini tenkih ve masârifât her hâlde gâlib ve ezîd olub fîmâ-ba'd vergü ve resm ihtirâ'ına mahal ve çâre olmadığını akvâl-i müdellele ile şerhler ta'lîk ve krala lede'l-arz kral müstağrak-ı lücc-e-i hayret ü infi'âl ve mesfûrdan bu bâbda çâre-cüvâ olduğunda eslâf-ı krallar vakitlerinde olageldiği üzere Françe memâlikinin ahâlî ve vücûhundan vekîller gönderilüb cümle ile bi'l-ittifâk bir nizâm verilmek iktizâ eder deyü tedbîre ve kral dahi re'y ve kralıçeden sâde olmak hasebiyle mesfûrun re'yine mutâba'at ve her vilâyetin üç sınıf ahâlîsinden münâsib vükelâ intihâb ve Paris'e irsâl ve izhâb olunmak bâbında etrâfa tenbîhnâmeler irsâliyle sükkân-ı vilâyeti âgâh eylediler. [6-a] Zikrolunan esnâf-ı selâse kişi-zâde ve ruhân ve biri dahi vasat-ı hâl olan ahâlîlerdir. Kral-ı mûmâ-ileyhin küçük birâderi *Kont Dartua*²⁷ nâm yâdigârlar krala cibillî adâvet ve husûmet ve her biri sevdâ-yı krâlî ile ser-mest olub bu takrîb mersûmân beyninde nâ'ire-i münâferet ve adâvet işti'âl etmekle bir taraftan cem' ü ihtisâd üzere olan ahâlî ve vükelâ müzâhamesi muhâcemeyi müntic ve krala vehâmeti mübic olacağını tefekkür ve mülâhaza ve mukaddemâ Françe nizâmına dâ'ir feylesofân tâ'ifesinden bu bâbda tahrîr-i tedbîr idenleri çokdur. Lâkin eşheri Volter nâm ihânet-guster ve Russo nâm bed-hû vesâ'irenin neşr ve işâ'a etmiş oldukları resâ'il-i fiten-iştimalde ta'lîm ve tavsiye olunan vesâyânın iktizâsından dahi âmâde-i reddiye olmak mutâla'âtıyla her biri âgûş-ı mahtûbe-i dilkeş hurâm-ı merâm sevdâsıyla terk-i râhat ü ârâm ve istihsâl-i esbâb-ı sühûletini mü'eddf olur tedâbîr-i râ'ika a'mâline pîçîde-dâmân-ı ihtimâm ve mersûm *Kont Dartua* yâdigâr-ı ser-i kârda olan kişi-zâdegânı emr ü re'yine râm ve mesfûr *Dük Dorleyan*²⁸ dahi feylesof tâ'ifesinden olan vasat-hâl kişi-zâdelerini tarafına imâle ve celbe sa'y-i tâm ve nihânî biçâre kralın hal' ü izâlesi mukaddemâtını temhîd ve icrâya sarf-ı dikkat-i mâlâ-kelâm eylediler. Bu misillü umûr-ı azîme her ne kadar ketm ü ihfâ ile uğraşıla, "*Lâ büdde küllü surrın câveze'l-isneyni şâ*."²⁹ mazmûnunca ba'zı mertebe şüyû' vesâ'ir emârât-ı hafiyye ile başvekîlin karîn-i zihin ve şu'ûru olduğunda kaziyenin usûl ve fûrû'undan bahs etmeyerek *Dük Dorleyan*'ın bir sâ'at evvel ve bir dakika mukaddem habs ve tengnây-ı ademe îsâli vâcibâtını üslûb-ı hakîm ve tavr-ı mergûb-ı gayr-i sakîm ile krala arz ve mesfûrun izâlesi akibinde Onbeşinci *Luiz*³⁰ vaktinden berü Fransa kralları ekserî Paris'i terk ile *Versalya*³¹ Sarâyı'nda meks ederler idi. Kralın muhâfazasıyla meşgûl olan otuzüçbin nefer asker istishâb ve şehri Paris'e varılıb etrâfından tecemmü' eden erâzil ve eşhâs def' ve tard olunmak tedâbîr-i hasenesini lede'l-îrâd kral-ı mûmâ-ileyh cevâbında dursun bakalım bir kaç gün mülâhaza edelim ve kralıçe ile dahi söyleşelim diyerek böyle maslahat-ı [6-b] hayriyyeyi âvîze-i mismâr-ı ihmâl ve tesâmuh ve me'lûf ve heveskâr olduğu sayd-ı nahcîr sevdâ-yı abîsesiyle beyhûde bilâ-tedbîr evkat-güdâz olması kazâ-i mübremin nâ-çâr zuhûr-ı esbâbına medâr-ı sarfih oldu. Nakl-i sahîh ve rivâyet-i sarfihâ göre kral-ı mûmâ-ileyh başvekîl nesâyihıyla amel ü hareket ve mesfûrun habs ü izâlesine ve izhâr-ı celâdet ve îbrâz-ı âsâr-ı merdâneğî ve sarâhat birle Paris'e azîmet ve ictimâ' eden hazele-i avâm ü evbâzî izâle ve def'e himmet etmiş olsaydı sühûlet ü âsânî sûretiyle fitne mündefî' ve perîşân olub kendi mesned-i hükûmet-i krâlî pâydar-ı bâ-ünvân olacağı müttfekun-aleyh-i erbâb-ı akl ü iz'ândır. Kral-ı mûmâ-ileyhin kazâ-yı nâgehânî sebebiyle bî-akl ü şu'ûr olarak müsâmaha ve ihmâli ve asl ve rütbe-i gâyet ve bâlâda mastûr esnâf-ı

27 d'Artois.

28 Duc d'Orléans.

29 (لا بد كل سر جاوز الاثنين شاع) "Hangi sır dudaktan çıksa şüyû' bulur."

30 Louis.

31 Versailles.

selâseden gelmiş ve gelecek ve gelenin i'dâdı kişi-zâdelerden iki kat ve evsat-ı nâsdan bir kat olmak gerekdir. Mukaddemâtını mesfûr *Kont Dartua* tarafgîrleri izhâr ve mugâlata ile fesâd ü fitneye derkâr olduklarında mesfûr *Dük Dorleyan* müttefikleri sâ'ir nâs mu'âvenet ve muzâhere-siyle mesfûrların mugâlatasına dilîrâne mukâbele ve mücâdele ile âher kâr bi'l-cümle Françe memâlikinde bulunan kişi-zâdelerin kişi-zâdelikleri min-ba'd mahv ü izmihlâl olunmak üzere îrâd olunan ahvâl esâfil-i nâs ve sâ'ir ahâlnin tubk-ı hâzır-hâh ve matlabları olmağla umûmen kabûl ve tayy-ı tûmâr-ı ünvân kişi-zâdegândan her biri sa'y-i mevfûr eylediklerinde *Kont Dartua* mağlûb ve menkûş ve etrâfi olanların re'y-i reddiyeleri ma'kûs olub her biri halâs-ı nefis ile meşgûl olmağın mesfûr dahi ihtimâl-i gezend ü mazarrat mülâhazasıyla Paris'den firâr u gaybet eylediği mütevâtir oldukda avâm-ı nâs gulüvden behre vü lezzet hâsıl etmeleriyle ta'lîm-i üstâdân-ı şeyâfîn-i mütteşân³² ile bâ-cem'iyyet-i azîme *Versalya*'ya varub kral sayd ü şikârda bulunmağla da'vetine gidenler avdet edinceye dek tâ'ife-i merkûme krala mahsûs sâlifü'z-zikr askerî neferâtını taraflarına celb ve imâle eylediler. Kral dahi [7-a] sayddan avdet ve keyfiyetten âgâh oldukda fırsat fevt olub mağlûb olmağla tuvanturaklı ta'bîrât ve kelimâtın seng-i hârâdan saht olan kulûb-i nâsa mutâba'at ü râm ve icbârlarına mebnî Paris'de vâki' *Tüleri*³³ Sarâyı'na evlâd ü ıyâliyle nakle ihtimâm eyledi. Bu aralıkda feylesof ve vükelâdan müretteb bir meclis-i ihtirâ' vü îcâd ve Françe nizâmına dâ'ir kânûn-ı cedîd olmak üzere bi'l-müzâkere râbıta-bend olan tertîbâtın kuvvetden fi'le getirülüb kralın kabûliyeti ile te'kîd ü şedîd mutâla'ası ve kral kabûlünden sonra gâ'ilenin def' ü izâlesi mülâhazasına binâ'en ve kral harbiye ta'lfmânesi pişgâhında kâ'in *Şan de Mars*³⁴ kazâsına geleceğine ibtinâ'en vasat-ı meydânda kral iskemlesi için toprakdan bir puşte ihdâs ve inşâ ve kral nizâm-ı cedîd te'kîdiyle cüsûr-i atkadan mürûr etmemek şivesiyle kayık ve geçid üzerine tiz elden ahşâbî ve ba'dehû kârgîr olmak üzere bir kıt'a nev-cısr binâ edüb kral dahi bi'l-cümle vükelâ ve kalantoran ve sâ'ir nâs ve avâm-ı ke'l-hevâm meydân-ı merkûmda küncâyış mertebelerinde ictimâ' ve teharrüb ve ihtişâd ve kralı Françe Krallığı'ndan azl ve Fransız Krallığı ünvânıyla müceddeden iclâs ve ik'âd ve âyinleri üzere du'âdan sonra nizâm-ı cedîd sahffesini îbrâz ve îrâd ve kral dahi a'yün-i nâsda kabûl ve i'tirâf ve kalemiyle imzâ-keş-i tasdîk u tevsîk ile âmme-i nâsı minnetdâr ve karîr eylemişdi. Bir müddetcik nizâm-ı mezkûr, kral tarafından mu'teber ve düstûr-ı'l-'amel dutulub vükelâ dahi kralın rızâ ve hâtırına izhâr-ı mezîd-i ri'âyet ile el-yevm İngiltere devletinde cârf olan mu'âmeleden ziyâde ihtirâm olunur oldu. Kralın dâ'iresi masârifâtı için kırk milyon franka -ki, kırk bin kîse hâsıl olur- vükelâ dahi azl ü tebdîl re'y-i krala müfevvez ve muhavvel idi. Lâkin kral-ı mûmâ-ileyh muktezâ-yı belâhet ü humka ve kraliçeye fart-ı i'timâd ü vüsûkuna mebnî esâs-ı nizâmıdan ve müteferri'âtından kraliçe vesvese ilkâsıyla kralın vâki' olan muhâlefet ve mugâyeretini vükelâ setr ü ihfâ ve kralın hâl ü kirdârı [7-b] ma'lûmları olduğundan kraliçeye azv ile sükût-nümâ olmalarından kraliçe bu gûne mu'âmelesinden şübhe olmayub vükelânın acz ü fütûruna sarf ve zâhib ve tedâbîr-i hengâm-ı vehâmetü'l-encâm ile iştigâle muvâzabet eder oldu. Bu esnâda *Impertoslu*³⁵ Françe'nin nizâm-ı cedîdini adem-i kabûlde zuhûr eden ısrârları takrîbiyle bâ-ittifâk-ı vükelâ kral muhârebeyi iltizâm ve i'lân ve ta'yîn-i asker ile kıtâle şitâbân oldukları ve ruhbânlar ile kraliçe hufyeten mükâtebe ve muhârebeye derkâr ve mesfûrların sevk ve ta'lîmi ile âher kâr kral bîçâresi re'yine râm idüb

32 Türkçe "taş" kelimesinden Arapça ifti'âl babında ism-i mef'ûl yaparak Farsça çoğul eki getirmiş; taşlanmış, taşlanası manasında kullanıyor.

33 Tuillerie.

34 Champs de Mars.

35 Kutsal Roma-Germen İmparatoru.

İmpertoslu cânibine varmak üzere Paris'den evlâd ü iyâl ve dâyeleriyle oniki nefer olarak bir kıt'a arabaya süvâr ü karâr ve Nemçelü hudûduna ve *İmpertos* askerine mülâkâta dört-beş sâ'at mesâfe kalmış iken menzil bârgîri tebdîli için bir kasabaya duhûl ve der-akab mürûr lâzım iken "*Lâ dâra li-kazâ'ihî*."³⁶ kral-ı mezkûrun meşrebi şûrb-i hamra ziyâde heves-kâr ve şûrb-i hamr iştihâsı tekâzâ ve def'aten nâ-câr olub arabadan nüzûl ve lostaryaya duhûl ve def'-i arzû-yı vahîm ile meşgûl iken bir târifde kendüyi kâsd iden bir nefer cerrâh ittifâkı musâdefe ve dikkatle nazar ve kral olduĝunu teşhîs ve işte kraldır, firâr etmiş deyü sayha eyledikde kasaba ahâlifleri tecemmu' ve kral muktezâ-yı cebâneti üze izhâr-ı acz ü nâ-tüvânı ve ibrâz-ı cünbüş ve mugâlata misillü harekât vakti iken icrâdan mütevahhiş ve berî olmaĝla ahâlî-i vilâyet bi'l-ittifâk arabaya irkâb ve Paris'de bir ferdin ma'lûmu olmamaĝla ahâlî-i kasaba mübâşeretiyile kralın avdeti haberi vükelâyı müstağrak-ı lücce-i hayret etmiş ise dahi sü'âl ve cevâbdan te'eddüb ve kraliçenin fiten ü iğrâsına sarf ve bir müddet sükûtdan sonra papaz tâ'ifesi nizâm-ı cedîd maddesinde sırrı ve cehrî sâdikâne hareket için akvâllerini eymân ile te'kid eylemek ve kenîsâlara mahsûs olan emlâk u akâr Françe devleti tarafından zabt olunmak fıkraları nizâm-ı nev [8-a] muktezâsından olmaĝla mâdde-teyn-i merkûmeteynin mukârin-i nazm ü temşit olması husûsu vükelâ tarafından bâ-takrîr krala lede'l-arz kraliçenin vesvese ve ibrâmıyile kral müsâ'ade dahi i'râz ve hayır-hâhâne nush u pend olundukça adem-i ısgâda ibrâz-ı sebât ve karâr birle küllî muhâlefet izhâr itmekle esnâ-yı merkûmda vatan gayreti tekâzâ-yı câhiliyyesiyle Marsilya câniblerinden Paris'e cem' olan haşerât-ı müzibe ve erâzil ve eşhâs-ı habîse cümlesine berbâdân-ı Paris dahi mülhak ve vükelâdan ba'zı nâdân re'yiyle bi'l-ittihâd kral sarâyına âlât-ı harble hücum ve iktihâm ve makâm-ı müdâfa'aya kıyâm eden üçbin kadar kral askeriyile mukâtele ve muhârebeye ihtimâm idüb biçâre kral istî'âb-ı hayret ü dehşet ve galebe-i kemâl-i cebânî ile muztarib ve pür-vaşet olmaĝla yanında bulunan nk-hâhîleri meydâna çıkmasını ve biraz kelimât ve elfâz takrîr ve iktizâsına göre serzeniş ve izhâr-ı celâdet ile urun ta'bîrâtıyile tehdîd eylesesini ilkâ ve ibrâm itdikçe mukayyed olmayub kraliçe iki nefer evlâdlarını istishâb ve hafice bir girizgâhdan dâhil-i meclis-i vükelâ-yı âteş-tâb oldukda mesfûrûn dahi bir adada üç gün tevkîf ve ba'dehü kral semt-i intibâh u felâha kat'â meyl ü rükûn etmediĝinden gâh firâr ve gâh Françe milleti aleyhine Avrupa devletini tahrike ibtidâr ediyor töhmetini ba'de'l-i'lân vükelâ re'yiyle kral ve iki nefer evlâdı ve iyâli ve hemşiresi madam, *Tatbel*³⁷ nâm sarâya habsen nakl ve tevkîf ve nigehebânân ta'yîniyle merâsim-i ihtiyâtî icrâda dakika takviyet etmediler. Bundan sonra vükelâ-yı merkûme beynine nifâk u şikâk düşüb kralın firârı mâddesiyle ittihâm ederek nüfûz ve i'tibârdan sâkit ve *Yakobenler*³⁸ nâmında bir takım zaleme-i bî-emân zâhir ve ayân ve fetk [ü] retk-i umûr ve şükûra berzede vü amân-ı ihtimâm-ı bî-pâyân ve vükelâ-yı sâlifü'l-beyân "*Men necâ bi-re'sihî fekad rabeha!*"³⁹ mücebince kimi firâr u gaybet ve kimi ihtiyâr-ı uzlet ve birazı dahi diyârından azîmet ile meydân ve üstâd tâ'ife-i hâ'ine-i bed-nihâde münhasır olduĝundan vükelâ-yı mesfûrenin nizâm-ı nev olarak [8-b] düstûru'l-amel olan nizâm-ı çehre-i bî-behre-i zulmânîleri gibi bî-ferr ü tefsîc ve husûsuyle insâf ve mürüvvetden hâric ta'addiyât-ı vefire-i adideyi müntic nizâmı tertîb ve te'sîs ve *İmperyoslu* ile derkâr olan harb ü peykâr levâzımâtını tehiyye ve ihzâra kemâl-i mertebe dikkat ü ihtimâm ve vakt-i hâl ü vüs'ate nazaran ikmâl sarf-ı mâ-hasâl-i liyâkat-i tâm eyledikleri hengâmda Françelü kralı *Tatbel* nâm mahalle iskân ve nakl eylemiş olduĝu havâdisi İngiltere'ye mün'akis olmaĝla kral-ı mûmâ-

36 لا دار لفضائه "Onun gerçekleşmesine mahal yoktur!"

37 Toute belle: "Çok güzel" anlamında fakat hangi saray olduĝu saptanmadı.

38 Jacobins.

39 مَنْ نَجَا بِرَأْسِهِ فَقَدْ رَجَعَ "Kim başını korursa kazanır!"

ileyhin bir mûyine zarar ü gezend olmak ihtimâli olur ise İngiltere kralı ve devleti ahz-ı sâr u intikâma kıyâm edeceği haberini kral-ı mûmâ-ileyh mârru'l-beyân tâ'ife-i *Yakobeniyeye* iş'âr ve i'lân itmeğin ve kraliçe dahi tek durmayub Rusyalu vesâ'ir düvel taraflarına istimdâd ve istinsârı hâvî gönderdiği tahrîrât birer takrîb tâ'ife-i merkûme yedine resîde olmakdan nâşî tâ'ife-i mesfûre Allâhü Te'âlâ hazretlerinin havf ve haşyetinden berî bir alay eşhâs-ı bî-dîn-i fitne-kâr-ı hıyânet-rehîn olmalarıyla kazıyyede medhali olmayub her dürlü hevâ ve merâmlarına râm ve münkâd olan krala kat'â şefkat etmeyüb bî-cürüm biçâreyi zulmen ve gadran telef ü ifnâ ve binüçyüzonbir sene vakt ü zemân mümted ü pâydar olan devletin inkırâzına ictirâdan sonra fîmâ-ba'd Françe'de kral olmayub cumhûr sûretinin izhârına ittifâk ve dâ'ire-i ittihâddan hâric olanları bi'l-icbâr idhâl eylediler. **İstitrâd:** Nakl olunduğu üzere kral mağdûr ve mukaddemâ firârî hâlinde kasaba-i merkûmede bir güne tasallüb ve cünbüş izhâr etmiş olsa Françe sekenesi bi't-tab' krallara mâ'il ve muhib olduklarına mebnî gerek kasaba-i merkûme ahâlîleri ve gerek ol havâlifde bulunan sükkân-ı memleket krala hevâdâr ve emrine mutâba'at ve râm olacağında ve ba'dehû Paris'de kral sarâyına hücum iden hazele vak'asında bi'n-nefs zuhûr ve biraz mugâlata ve yaygara idenleri sarây bahçesinde fakat bir işârete muntazır olan katı vâfir hayır-hâhlar mu'âvenetiyle cem'iyet-i mezkûre bâ-nasîhat veyâhûd harble ber-taraf olacağından iştibâh olmadığı rivâyet-i adîdeden sâbitdir. El-iyâzu [9-a] bi'llâh kazâ-i mübrem tedâbîr-i külliyeyi ber-taraf ider. Bundan sonra tâ'ife-i mesfûre İngiltere'ye dahi muhârebeyi i'lân ve bir taraftan Françe memâlikine duhûl ü zabt u istîlâ ile Paris'e yirmi sâ'at mesâfeye gelmiş bulunan müteveffâ *Burusya*⁴⁰ kralı mukâbelesine tehiyye-i asker ve edevâta sür'at ve şitâbân ve a'zâ-i cumhûriyetlerinden olan *Dö Monye*⁴¹ nâm kimesneyi cenerallik şâmîyle ferhân ve asâkir-i bî-intizâm ya'nî nefir-i âmma baş ve kumandan nasb birle kral-ı mûmâ-ileyh müdâfa'asına ta'yîn ve irsâl idüb asker-i mezkûrun Paris'den hareket ve kral dahi maktûl olduğu haberi *Burusiyeye* kralına vâsıl oldukda izhâr-ı telehhûf ve te'essüfden sonra bakıyye kalan mahbûsları tahlîs azmini meclisde tefevvüh eylediği Paris'e mün'akis olmağın, der-ân kraliçeyi ve müte'âkıben kralın hemşiresini dahi alâ-mele'i'n-nâs siyâsete kil ü i'dâm eylediler. Ceneral-i mesfûr ma'iyetinde müttehîd olan gürûh ile kral-ı mûmâ-ileyhi istikbâb ve âhının kârzâr u celâl ile Fransızlar olduğuna bakmayub gayret-i vataniyye tehevürüyle izhâr-ı sebât ve Burusyalu adem-i mukâvemet birle firâr ve avdet etmelerinden nâşî tâ'ife-i *yakobeniyeye* gâlibiyet lezzetiyle ferhân ve her tarafa tedârukât-ı harbiye tehiyyesine iştiğâl ve ba'dehû ceneral-pîşe ve gurûr-kârlığıyla Felemenk taraflarını zabt u istîlâ ve nehb-i emvâl ile nâ'il-i emniyye vü âmâl olur oldular. Bâlâda mezkûr fitnenin başı olan ma'hûd *Dük Dorleyen* sevda-yı bî-cây-ı krâlî ile nâ'ire-i fitne vü fesâdî istiğlâl ve iltihâb idüb âhuru'l-emr kralı dahi telef ve hânümân-ı devleti harâb etmiş iken merâmına neyl makâmında tâ'ife-i *yakobeniyeye* ikdâmıyle siyâseten katl ü i'dâm ve bir müddet mürûrunda maktûl kralın erkek oğlunu dahi mesmûmen ihlâk ve kızı ba'zı Françelü ile mübâdele, akrabaları Nemçe imparatoru tarafına tesyâr ve el-yevm şehri Beç'de evkât-güzârdır. Tâ'ife-i merkûme be-gâyet ma'ûnet ü şiddet izhâr ve mesâlih-i münkire ve reddiyyeye ibtidâr ve tahammülden birden harekât-ı nâ-hencâra tasaddî ve bu takrîb birbirleri beyninde hased ve nifâk ârız ve hâdis ve husûsan kral ve sâ'irlerinin katli [9-b] töhmetiyle ithâm ve ifzâh olunmalarıyla i'tibârları gün-be-gün ser-nigûn olmağın yediyüzelli neferden ibâret bir meclis-i nev-zuhûr bürûz ve ol makûle müttehem olanları tard u def' ile meşgûl ve umûr-ı lâzimeyi erbâb-ı meclisden on nefer kimsenin uhdesine tevfiż ve her ferîk umûr-ı müfevvaza idâresiyle müdâvemet ve beynerinde karar-gîr olan sûret umûmî meclise ifâde

40 Prusya.

41 De Mounier, metinde "*dö Morye*".

ve kırâ'et ve ittîfâk ile redd ü kabûlden kangı sûret gâlib olur ise öylece hareket ider oldular idi. Farak-ı sâlifü'l-beyândan bir ferîk-i bî-şeffik dahi nizâm-ı memleket ve meşhûr seffâk-ı bî-pâk *Robespiyer*⁴² nâm zâlim dahi işbu ferîk 'idâdından ma'dûd olup mesfûr mâder-zâd şerîr-i pür-i 'tisâf ve hûn-rîz-i bî-insâf olduğundan gayri rüfekâ-yı hazlân-intimâsının ta'lîv ü iğrâları ile bir mertebede katl-i nüfûsa derkâr olmuş ki eslâfda geçen seffâk ve gaddârların nâmını ferâmûş itdürüb beher yevm zükûr u inâsdan üçer yüz nefis telef itdirdiği rûtbe-i tevâtüre resîdedir. Velhâsil firâr edemeyen kişi-zâdegân ve ruhbân ve mâldârânın ekserini araza-i telef ve refte refte vaz' u te'addî vü zulm ile sekene-i Paris dahi tu'me-i şemşîr-i nev-îcâd ile zâyî' olacaklarından telehhûf ve tahlîs-i cân ümîdiyle bir mu'tedil nizâm talebiyle herkes makâle-tırâz-ı istîrham olduklarından el-hâletü hâzihî ser-i kârda olan yâdigâr ve rüfekâları umûm-ı nâsdan fütûr ve gerisini ganîmet bilerek kattâl-i bî-insâf olan Robespiyer'i ve alenen olan hevâdârlarının mugâlata-i avâm-pe-sendâne ile harben ihlâk ve ihlâle Paris'i minnetdâr ve ferahnâk idüb bunlar dahi muktezâ-yı cibilliyât-ı reddiyeleri üzere nüfûs-ı kesre itlâf ve sefk-i dimâda isrâf eyledikleri ma'lûm-ı şeyh ü şebâb ve tekrâr herkes müstağrak-ı lücce-i hayret ü ıztırâb ve cânlarından bîzâr olmakdan nâşî def'-i fesâd ü şikâk ve husûsan men'-i ihrâk-ı dimâ' zımında her nasıl olur ise bir nizâma ez-dil ü cân tâlib ü hâhân olduklarından Yakobîn tâ'ifesinin muhtera'ı olan cumhûriyeti ihtiyâr ve yediyüzelli nefer vükelâ ve kalantor tahsîs ve bunların ikiyüzelli neferi [10-a] hayır-hâh ve mümeyyiz-i nef' ü zarr olarak müsîn ve ihtiyâr ve beşyüz nefer dahi fetk u retk-ı umûr u şufûra ibtidâr zımında iki meclis peydâ ve işbu iki meclisin intihâbına muvaffak olmak üzere içlerinden beş nefer direktör ya'nî müdür ve me'mûr ve bunlara mu'avenet için yedi nefer vükelâ dahi nasb ve ta'yîn birle nizâma makrûn ve işbu bilcümle vükelânın senede bir def'a sülûsü ve müdürlerinden birisi azl ü tebdîl ve Françe milletinin *sitoyen*⁴³ şöretinde olanlar hükûmetden hissedâr olduklarından ahâlînin intihâb-kerdeleri meclislere me'mûr olmak üzere karâr-gîr ve bu takrîb katl-i nüfûs bertaraf olarak ahâlîyi mukârin-i envâ'-ı şâdmânî ve tesîr eylediler. Müdürân-ı hamsenin me'mûriyeti düvel-i ecnebiye ve askeriye ve bahriye ve masâlih-i zabt u rabt-ı memleket umûrunda müstakil ve müstebid olub umûr-ı merküme-yi vakt ü hâle nazaran meclislere ifâde ve i'lâm etmeleri cümle me'mûriyetlerindedir. Ve müdürân-ı hamse ma'iyetine me'mûr olan mârru'z-zikr yedi nefer vükelânın azlî ve nasbî mesfûrların re'yine müfevvez ve menût olub meclisler müdâhale edemez. Zikrolunan vükelâ harbiye ve bahriye ve dâhiliye ve de'âviye ve mâliye ve düvel-i ecnebiye umûrına me'mûr şehirler derûnunda zabt u rabta ve masâlih-i nâsın idâresine me'mûr vekîllerden ibâretidir. Bu vükelâdan başka hazînelerde ahz u i'tâya me'mûr ve murahas bir alay vükelâ olub bunlar dahi umûr-ı me'mûrelerinde müstakillerdir. Böylece müteşettitü'l-usûl a'cûbe-i dehr ve hayret-zây-ı 'ukûl bir idâre olduğu ve beynlerinde münâfeset ve şikâk ebedâ eksik olmadığı âşikâr ve husûsan müdürân-ı hamsenin nahvet ü tekebbürleri ve sâ'irlerle nazar-ı hakâret ile mu'ameleleri vâreste-i ityân-ı bürhân olub ber-muktezâ-yı nizâm müdürân-ı hamse me'mûr ve meclisler âmir iken binikiyüzoniki senesi Rebî'u'l-evvelinde mesfûrünün üç neferi ittihâd ve askerî tâ'ifesini kendülere münkâd ve ittîfâklarına ilhâd birle meclislerde bulunub icrâ-yı nizâm tafrasıyla müdürân-ı hamsenin iltimâslarına mesâğ göstermeyenlerinden ve ol makûleye [10-b] mu'âvin olan diğer rüfekâlarından *Bartelmi*'yi⁴⁴ ahz u girift ve cümlesini Afrîkiyye'de bir mahall-i pür-mihnete nefy ü iclâ ve diğer refikleri *Karno*⁴⁵ ol gice nâ-bûd ve nâ-peydâ olub bu takrîb müdürân-ı selâse

42 Robespierre

43 Citoyen.

44 Barthelemy.

45 Carnoux.

meydân-ı istiklâlde firâz u üstüvâr ve meclisleri mukim oldukları mahallerden kaldırub yanlarında vâki' birer *kondiye*⁴⁶ hânesine ikâme ve tahkîr ve hilâf-ı nizâm-ı mer'î rû-nümâ olan hâletin setr ü ta'mîrine ibtidâr ve nefy ü muhtefî olan müdürlerin yerine vükelâdan olan tarafgîrlerinden iki nefer intihâb ve ta'yîn eylediler. Lâkin esâs-ı nizâm-ı neve muhâlif ve mübâyin bu vâkî'a-i fâcî'a meclislerin nüfûz ve i'tibârını fi'l-cümle ve belki bi'l-cümle imhâ ve fetk u retk-i umûr u şufûr muhtır-ı re'y-i bî-câlarıdır. Mülâhaza-i merkûme temâm Fransa sekenesinin haylî mizâc ve tavırlarına vukûf ileidir. Zîrâ Fransalu dâ'imâ bir hâle râzı olmayub hiffet ü tehevvr-i pür-âşûb fikdânlar olmağla her ne kadar müdürân-ı hamse mahv ü muzmahil' olduysa yine sûret-i cumhûriyet, kaldı ki müsâmaha-i âmme mâddesini husûl-pezir olmağla o makûleler fûtûr u kesle ise bile muktezâ-yı hiffet ü tehevvrleriyle râhat durmayacakları karîn-i hâlden bedîddir. Lâkin ahâlî ihtilâlden ez-her cihet rahne-dâr olmalarıyla fimâ-ba'd mücib-i ihtilâl olacak sûrete râzı olmaları pek müşkildir. Meger seferî tâ'ifesi beyinde bir nesne tahaddüs ide, ol vakitte dahi ahâlînin müdâhalede ibâ'ları mukaddemâ görülmüş olan tavırlarından müsteb'ad değildir. Ekseri erbâb-ı vukûf ve ârânın re'yleri bunun üzerine cârdîr ki, mâdemki Françelü düvel-i sâ'ire ile harbe meşgûl ola, bunlar mesned-i hükûmetde pâydar olurlar. Zîrâ Françe milleti ednâ nesne ile mutayyib ve şâdmân ve husûsan nüzûl emâneti ve aralıkda zabt-ı memâlikde olan gasb u nehb-i emvâl ve tuhaf mâddesinden müsterek olmalarıyla kendü kâr u kisblerine tevaggul ile cumhûra adem-i ca'lî-medâr ve tab'iyete bi't-tab' me'lûf ve mecbûrdur. Kaldı ki, musâlaha-i âmme müte-hakkık olub bu makûleler fevâ'id ü menfa'atden bî-behre olduklarında sâ'ir dilgîr olan ebnâ-yi cinsleriyle ittifâk ve hem-cenâh ve derûn-ı memâlik-i Françe'de âteş-i fitne vü kîtâle iştigâl ve iltihâb edeceği vâreste-i kayd-ı iştibâhdır. **[11-a]** Fî nefsi'l-emr cumhûriyetden mahfûz ve hoşnûd olanlar ancak müdürlerin himmetiyle mücib-i menfa'at idenlere münhasır olduğu sahîh [u] sarîhdır. **Keyfiyet-i memleket-i efrânciye:** Françe memâlikinin kesret-i nüfûs ile memâlik-i sâ'ireden meziyyeti müttefekun-aleyhdır. El-hâletü hâzihi her bir eyâletde dörtyüzbin nüfûs olmak üzere *departamanto* ta'birıyla bir hükûmet ve vilâyet tahsis ve bir aded başşehir ihtiyâr ve âyînleri üzere bir kaç dürlü hükemâ ve zâbitân ta'yîniyle karâr-dâr olub her biri umûr-ı mahsûsasında müstakîl ve şefâ'at ve recâ ve müdâhalede meccânîdir. El-yevm Françe memâlikinde otuzbirmilyon sekizyüzyaltmışbin dörtyüzaltmış aded nüfûs olmak mülâbesesiyle doksanseki departamantodan ibâretidir. Rin nehri eyâlâtı ve *Babzibas*⁴⁷ hıttası ve *Sardinya* kralı memâlik-i ilâvesiyle el-hâletü hâzihi otuzdörtmilyon nüfûs olmak üzere menkûldür. **Ahvâl-i zer' u hars:** Memleket-i merkûmenin ekser arâzî ve ziyâ'ı müte'ayyinân-ı bilâd zabtlarında olub zirâ' ve hîrâs tedârük ve çiftlikler peydâ ve iskân ve îvâl ol vehile arâzîlerini hars itdirüb öşr ve rûsûmât-ı sâ'ire yoğise dahi kavâ'id-i Françiye üzere cumhûr tarafından onda beş mi, üç mü her ne ise îrâdî topundan ve konağından pencere ve kapusu rûsûmâtıyla yeniden tahsîl ederler. Bu bâbda derkâr olan zulm ü te'addî gâyetde idüğü zâhir olur. Zer' ü harsda ikdâmları mübâlağa mertebesinde olub manzûrumuz olan arâzî ekseriyâ mezrû'ât ve üzümü bâğlar ile serâser olmağla bunlar memâlik-i İslâmiyye gibi büyük tarlada yalnız bir cins hubûbât zer' itmeyüb farazâ bir buçuk kît'a tarlaya beş arşun arzında tülen hinta ve bir ol kadar alaf ve dahi ol kadar şa'ır veyâhûd âher bir nesne olub ve birazı dahi bâğ olmağla uzaktan yollu Şâm alacası gibi bir şey olur. Ve bâğları dahi mezrû'ât arasında olmak mülzemdir ve mezrû'ât ile meşgûl olan firenlerin haneleri mezrû'âtına karîb olur. Çünkü Françelü'nün bütün turuk [ve] câddeleri iltizâmen ve tekellüfen inşâ olunmuşdur. Mu'âyene **[11-b]** olunduğu üzere Marsilya'dan şehri Paris'e kadar yol üzerinde

46 Condier.

47 Pays-bas (Hollanda).

olan şehirler ve kurâ ve hânlar ve böyle çiftçi hâneleri takrîbi ve yolların iki tarafı mültezem eşcâr ile mu'ayyen olmağla gûyâ büyücek bir şehir gibi olabilir. Ya'nî hâlî ve yaban mahalli görülmediği mübâlağa değildir. **Ahvâl-i hazîne ve îrâd ve masârifât-ı mukarrere:** Velâkin Bonaparta Konsolosluğu takrîbiyle bir güne tasarruf ve idâre ile masârifden taklîl olunan akçeden geçen sene otuzmilyon yük mesâbesinde ihtiyât mahfûz ve her sene fazladan iddihâr sûreti taht-ı râbıtaya dâhil olduğu tahkik olunmuşdur. El-hâletü hâzihî cumhûrun usûlü sene-i âtiye zarfında iktizâ edecek masârifi bir sene mukaddem kemâl-i dikkat ile tahmîn ve defter idüb her ne mikdâra bâliğ olur ise beşyüz vükelâsı mu'âyyenât ve mukannenât-ı mu'tâdeden başka iktizâ eden mebâliği yâ müceddeden virgü ihtirâ'ı veyâhûd hâsîlâtдан ziyâde tahsîli sûretine karâr virirler. Binâ'en-aleyh bir senelik masârif âher senenin masârifine uymayub gâh ziyâde ve gâh noksân olur. Ma'a-hâzâ bu senenin ya'nî binikiyüzonuç sene-i hicriyesinin masârif ve ihrâcâtı beyân olunur. Beşyüz mahallinin vükelâsı ma'âşları ve masârif-i sâ'ire ve ulûfe-i hademesine kâmilen yedimilyon yediyüzdoksanbeşbin yediyüzyetmiş frankadır ve ihtiyâr-ı vükelâsının dahi ma'âşları ve masârifleri üçmilyon sekizyüzotuzaltmış yirmi frankadır ve umûr-ı harbiye vekîlinin askerî ulûfesi ve masârifât-ı hâriciyesi ikiyüztaltmışkimilyon beşyüzseksenbirbin dokuzyüziki frankadır ve bahriye vekîlinin tersâne ve levâzımât ve donanma ve ulûfe-i levendât vesâ'iresi yüzyirmibeşmilyon frankadır ve umûr-ı dâhiliye vekîlinin dahi bîmârhâneler masârifi ve mektebler vesâ'ir ulûfeler ve şehir [12-a] donanmaları ve sâ'ir bu güne masârif kırkdörtmilyon yüzkırkçübin üçyüzyetmişdört frankadır ve de'âviye ya'nî hükemâ umûruna me'mûr vekîlin dahi vezâ'if ve ulûfe ve masârifâtı sekizmilyon altıyüzotuzyedibin yetmişaltı frankadır ve mâliye vekîlinin dahi dörtmilyon sekizyüzellikibin üçyüz frankadır ve düvel-i ecnebiye umûrına me'mûr vekîlin dahi elçiler ma'âş ve harc-ı râhları ve konsolos ulûfeleri ve sâ'ir masârif için dörtmilyon frankadır ve zabt u rabt vekîlinin dahi ikimilyon ikiyüzonikibin yediyüzotuziki frankadır ve hazîne müdürlerinin dahi ma'âş ve masârifleri için altı milyon kırkikibin üçyüzseksenaltı franka olub Hazîne'de hâfız-ı defter ü hisâb olanlara dahi başkaca altmışaltıbin sekizyüzyirmisekiz franka i'tâ olunur ki, cem'an dörtyüzyetmişçmilyon frankaya bâliğ olur. İşbu masârif-i seneviye nakid akçe olarak cem' ve tahsîl olmak ve noksân gelmemek için yediyüzmilyon îrâdâtдан tertîb ve ta'yîn olundu. Zirâ onbin frankalık bir havâle kâğıdı alınsa mahalline varub tahsîl oluncaya kadar vâki' olan masârif ve harc-ı râh ve ücret olmak üzere yüzde bir ve iki ve ba'zan dahi ziyâde ve noksân telef olunacağından beyne'n-nâs furû-nihâde olmak âdetdir. Binâberîn îrâdı taşkın tertîb iderler ki, mürettebâta noksân gelmeye, zâhirîsi bu vechiledir. Lâkin hafîsi ne sûretde olduğu mübhemdir. Kaldı ki, sene-i vâhide masârifâtı için evvel emirde egerçi yediyüzmilyon îrâd tertîbini karâr virüb ancak tahkik olduğuna göre beşyüzmilyon tahsîs eylediler. İşbu îrâd kîse hisâbıyla beşyüzseksensekizbin üçyüzkırkyedi kîseye resîde ve masârif-i mezkûr dahi beşyüzellidokuz- [12-b] bin sekizyüztaltmışdört kîseye bâliğ olub bundan ziyâde tafsîl, hâsılı tahsîl kabîlindedir. **Ahvâl-i Askeriye:** Françe'de ihtilâl vukû'undan berü cumhûr Avrupa devletleriyle muhâseme ve muhârebede pâ-ber-câ olduğundan henüz müretteb askerinin mikdârı mazbût olmayub harbiye vekîlinin masârifine göre külliyetli asker olmak zannolunur. Kaldı ki, memâlik-i Françe'de mecmû'-ı nüfûsun mikdârı seneleri tasfîhiyle mukayyed ve mazbût olub farazâ yüzbin nefer asker ihrâcî icâb eyledikde filân senede olanlar ta'yîn olunur. Ve cebrîce yerlü yerinden ihrâc ve iz'âc ve *soltat*⁴⁸ libâsı ve tüfenk i'tâ idüb fenn-i muhârebeden bî-vâye ise sâ'ir bilen soltadlara terfîk ve ta'lîm iderler. Askerî tâ'ifesinin cünbüş ve hareket ve tavırları ma'rûf olan kâ'ide üzeredir. **Ahvâl-i zehâyir ve eş'âr:** Bu maddede rû'esâ-yı cumhûrun bir güne müdâhalesi olmayub

48 Soldat: asker.

kâffe-i ecnâs-ı zehâ'ir kumpanya ta'bîr olunur bir alay bâzergân bâyi'leri olmağla o makûleler misâl, Paris şehriyle tevâbi'âtına iktizâ eden zehâyiri kömür ve hatab ve sayd olunur hayvânâta varınca bulunduğu mahallerden mübâyâ'a ve berren ve nehren derûn-ı Paris'e nakl ve idihâr olunur. Ez-cümle ekmeğe egerçi bahâ cihetiyle iki nev'dir. Ancak iki nev'i dahi françala gibi hâs ve beyazdır. Hey'et ve sûretini tebdîl ile tabh ve kibâra mahsûs olan nev'inin beher kıyyesi onsekiz paraya olub nev'-i dîğeri oniki paraya fûrûht olunur. Ve ekmeğe satmak dükkânlara mahsûs olmayub köylerden dahi getirenler çarşı aralarında fûrûht edib kimesne mâni' olmaz ve ale'd-devâm kesret üzere bulunur.

Lahm-i ganem ve bakarın beher kıyyesi oniki paraya olub ancak buzağî lahminin beher kıyyesi yirmi ve otuz paraya dek fûrûht olunur. Pek mu'teber olduğu içündür tavuğun dahi beheri altmış-yetmiş paraya ve Mısır tavuğunun bahâsı yedi ve sekiz guruşa bey' olunur. Şikâr [13-a] olunan hayvânâtın her nev'inden küllü yevm bulunmak mültezemdir. Lâkin bahâları gâlf ve millet-i İslâmiyye'ye göre ekli mücevvez değildir. Zîrâ keyfiyyet-i şikârî nâ-ma'lûmdur. Kaldı ki, is'âra vaktiyle dikkatli nizâm vermiş olmalarıyla bahâsını ziyâde talep etmek yâhûd fenâ olmak kâbil değildir. Mürûr-ı zamân ile ülfet eylediklerinden bu hâlet herkese tabî'at-ı sâniye olmağla katt-ı is'âra müte'allık sohbet etmezler. Fi'n-nefsi'l-emr her şey dahi kesret üzere bulunur.

Şehr-i Paris'in ortasından *Sena*⁴⁹ nehri mürûr edüb içinde balık bulunur. Lâkin mu'teber değildir. Herkesin sofralarında küllü yevm balık bulunmak mültezem olmağla beher yevm tâze ve ceyyid, menzil arabalarıyla Bahr-ı Muht'den envâ'-ı mâhîf gelir. Lâkin üç-dört kıyyelik bir balık kırk ve elli guruşa satılır.

Tavâ'if-i efrenc tabîbâne hareket ile muhâfaza-i sıhhat iderler deyü meşhûr ve müte'ârif olan havâdisin bu tarafda aks-i küllîsi mu'âyene olunmuşdur. Egerçi günde bir def'a ta'âm iderler ammâ evvelâ tulû'-ı şemsden birkaç sâ'at mürûrunca kahve altı nâmıyile birbirine muhâlif ve mübâyin haylîce şey'i tenâvül idüb iki sâ'at mürûrunca ta'âm sofrasına ku'ûd ve iksâr-ı ta'âmda ifrât idüb bir buçuk ve iki sâ'at şurb u ekle meşgûl ve ba'de'l-ferâğ envâ'-ı arak şurbundan gayrı şekerli olmak üzere birer ve ikişer kahve nûş iderler. Yirmisekiz Çelebî merhûm Paris'e vusûlünde Paris ahâlsini kahveye ülfet eyledikleri ve ondan evvel me'lûf olmadıklarını⁵⁰ rivâyet ederler. Ba'de hâzâ mevsim-i şîta ve sayfa *supe*⁵¹ ta'bîr olunur envâ'-ı halvıyyât ve tavuk ve bir nev' balık vesâ'ir fevâkihten ibâret olan sofraya ku'ûd ve bir sâ'at kadar tenâvül ve nûş ile gûyâ safâ ederler. Velhâsıl üç-dört def'a gice ve gündüzde tenâvül-i ta'âma mübtelâ olmalarıyla merâsim-i hıfz-ı sıhhat nâ-bûd olur. Ancak bunlarda ku'ûd âdet olmayub dâ'imâ meşy ü hareket ve zevk u safâ zu'muyle nisf-ı leylden üç-dört sâ'at mürûrunca [13-b] dek raks ve kâğıd vesâ'ir vesîleler ile güzârende-i evkât olduklarından fi'l-cümle mâyedâr-ı sıhhat oluyorlar. **Keyfiyyet-i şehr-i Paris:** Şehr-i mezkûr kadîmden ortaca bir kasaba iken cevdet-i havâsına i'tibâr ile Françe krallarının fi'l-asl makarrı olduğundan *Sena* nehrini derûn-ı şehirden icrâ ve üzerine san'atlı ve metîn köprüler binâ ederek şehir vüs'at peydâ oldu. Şehr-i mezkûrun cirmi İstanbul cirmi kadar ise dahi içinde cesîm bahçeli konaklar ve vüs'atlı hâneler kat'-ı nazar cevânib-i erba'ası sebze bostânlarından ibâret olmağla sevdâ-yı İstanbul'dan ekall olmak iktizâ eder. Kaldı ki, rivâyet olduğuna göre el-yevm altıyüzkırkbin nüfûs mevcûd ve fi' nefsi'l-emr her taraf galabalık görünüyor. Ancak nisvân ve sibân pâzâr ve zokâklarda pûyân olmaları takrîbiyle beher-hâl

49 Seine

50 Metinde "olduklarını".

51 Souper.

galabalık olması iktizâ eder. Ve şehri mezkûrun cevânib-i erba'ası muhtasarca bir dîvâr ile muhâf olmağla câddelerde olan kapulardan mürûr ve ubûr iden araba ve bârgîrden mu'tâd olan resm tahsîl olunur. Ebnîyeleri kârgîr ve yedi ve sekiz kat olmak üzere inşâ iderler. Zokâkları vâsi' dört köşeli hemvâr kaldırım taşı ile mefrûş olub lâkin râyiha-i kerîhe ve müte'affineden hâlfî değildir. Ma'a-hâzâ küllü yevm tathîr iderler ve zokâklar tathîri ve evân-ı sayfda su ile tebrîdi beher sene iltizâmen virilüb bir senelik bedel-i iltizâmı üçyüzaltmışbin frankaya ve de çarşı ve bâzârları mu'ayyen olmayub hânelerin tabaka-i zîrleri dükkân olmak mültezem olmağla dükkânsız mahalleri kalfîdir. Kaldı ki, tuhaf ve tatarlık makûlesi eşyâ'-i müte'addide ile memlû' ve meşhûndur, bulunmadık şey yoktur. Meger duhûlü memnû' olandan ola. Ve Paris sekenesi ekl ü şurba mâ'il ve mukrim ve fukarâya dahi sü'âl ile ta'âma dikkat ve sarf-ı dirhem itmek tabî'at-ı sâniyelerindedir. Derûn ve bîrûn-ı Paris'de adedi nâ-ma'lûm katı vâfir lostarya ya'nî açşı hâneleri mevcûd [14-a] olub ta'âm tenâvülü vakti oldukda orta hâllü bir âdem ıyâl ve evlâdını istishâb ve beğendiği lostaryaya duhûl ve beheri için üçer franka virmek üzere müretteb olan sofrada ku'ûd ve ta'âm-ı mükemmelden istihâsı kadar ekl ü şurb idüb ba'dehû kahve dahi şurb itmekle iktizâ eden bahâsını edâ vü bedel⁵² olur. Sofra-i merkûme âdet-i efrenciye üzere ta'âmları ve sükkerrâtı ve müskirâtı, meyvesine varınca mevcûd olmak mültezemdir. Vükelâdan ve ma'rûf-ı kibârdan mâ'adâsı yâ bu tarif ile hareket ider yâhûd hânesine kifâyet edecek mikdâr-ı ta'âmın bahâsını lostaryacı ile pazâr ve yevmiyyeten hânesine nakl iderler. Zîrâ müstakilce ta'âm tabh itmek masârif-i ziyâdeye bâ'isdir. Esâfil-i nâsa mahsûs lostaryalarda bir sofrâ dahi bulunur. Bu sofraya gelenlerin her biri bir buçuk franka virir. Bu sofrâ dahi meyvesine dek mükemmeldir. Ber-minvâl-i meşrûh tenâvül-i ta'âmdan sonra sayf ise bâğçe vesâ'ir sahrâlara seyir ve kış ise opera ve komedyâ ve balo ve ba'd cem'iyet olan hânelere varub nısf-ı leylden iki ve üç ve altı sâ'at ya'nî sabâha kadar güzârende-i vakt olurlar. Bu bâbda fütûr ve tekâsül itmezler. Hattâ herkesin bir takım ahbâbı olur. Bunlar hafta gicelerini beyinlerinde taksîm ve herkes bir gece ta'yîn eder, ahbâbı cem' olub sohbet ve kâğîd gibi şeyler ile dâ'imâ tevaggul itmek âdetidir. Ancak evân-ı sayfda gece cem'iyeti nâdir olur ve hânesinde cem'iyet olan âdemler misâfirlerine şekerli hamîr işi ve çay ve dahi sâ'ir mâlzeme-i âdiye ile ikrâm ider. Ahâlsî saf su içmezler, beher-hâl şeker ile isti'mâl iderler. Envâ'-ı şurûbun ve limonatanın revâcı derece-i kemâldedir. Velhâsıl her biri hâlince müsrif ve müsrif-i müfrit olub i'tidâl üzere hareket iden var ise dahi şâz makûlesidir. Tâ'ife-i nisvâna i'tibâr ve [14-b] ikrâmları tasavvur mertebelerinden ezfûn ve bunların dahi telef ve isrâfâtı dâ'ire-i ta'bîrdan bîrûn ırz ve nâmûsdan müberrâ vü mu'arrâ-i süfehât olub muhâfaza-i ırz ve mü'eddeb olanları nâdirdir. Kral vakitlerinde fi'l-cümle mestûr olub ihtilâlden berü bu hâlet ber-taraf olmağla fezâyih ve kabâyih-ı adîdesi vasfında te'eddüb olundu. Elhamdû li'llâhi alâ dîni'l-İslâm Françelü'nün ahvâli muhtasarca rehînü'l-hâm oldu. Tahfîren fi evâ'i'l-i Zi'l-ka'deti'ş-şerife li-sene selâse aşrate ve mi'eteyn ve elf fi-beldeti'l-Paris

Temmet

Muhib Abdurrahîm

Fünûn-ı ri'yâziyeden olan hendese ve coğrafya nefsü'l-emirde umûr-ı dünyeviyyeden olub ta'allûm ve tahsîli niyyet ve mutâla'a-i hilkat-i eşyâ ile âyât-ı Rabbâniyyeye vukûfda ibrât derkâr ise dahi ber-tarafı tazyî' ve katı mü'eddî idüğü âşikâr olmağla bekre tevaggul lâzım değil, ancak hademe-i devlet olanlara ma'rifet-i hendese müyesser olamadığı taktîrde fenni coğrafyadan zühûl ve gaflet-i gafletdir. Tavâ'if-i efrenciye kayd-ı diyânetden âzâde, umûr-ı fâniye-i dünyeviye ile şugulleri ziyâde olduğundan ve fânûn-ı mezbûra dâ'ir devletlerine elzem-i levâzımdan ma'dûd

52 Metinde "bedr".

olduğundan birkaç yüz seneden berü İngiltere ve Fransa ve Felemenk devlet-i cumhûru donanmalar ihzârı, mütehakkık erbâb-ı hünerler irsâliyle dünyânın her cânibini yoklayarak bu kadar memâlik ve diyâr-ı keşf medâr ve bu takrîb muvahhidîn-i azamet-i kudret ve vâciblerini bu güne âyât-ı bâhiresiyle dahi mutâla'a ile müsevvebâta nâ'il oldukları şâyeste-i iştibâhdan berîdir. Kefere-i efrenc ahvâl-i arzıyye ve bihâriyeyi bir mertebe muvazzah ve a'yân sûretine getirmişlerdir ki harîtalara [15-a] nazar ve coğrafya lûgatleri mutâla'a oluna. Tûl ve arz ve keyfiyet-i memleket bayağıca getirilmiş gibi 'ilm-i icmâli hâsıl oladıüşer. Bu fakîr-i pür-taksîr Fransa'da sefâret ve me'mûriyetle Paris'de hengâm-ı meksimizde Devlet-i Aliyye cânibinden murahhaslık ünvanıyla me'mûr Âmedî Gâlib Efendi ile bi'r-refâka zıkr-i âtî hüneri seyr eyledik. Şöyle ki, aslı Felemenkli bir bârkâr murabba'u's-şekil bir hâne ihdâs ve inşâ ve dehlizinde yüklük mahallinde münakkaş bir perde âvize etmiş idi. Seyre gelenler küncâyış mertebesi olub sırasıyla ku'ûdlarında hânede îcâd olunmuş olan mecmû'-ı kanâdîli itfâ ve fakat zikrolunan perdeye ittisâl-i hafiyyesi olan üç kandil pür-ziyâ olub mesfûr kenâr-ı perdeye zuhûr ve irâ'e edeceği vilâyetin ahvâli ve mâhiyetinden ba'de'l-ihbâr perde bâlâya pervâz ve kandil-i mezbûr dahi bu makâme ile demsâz ve hâne "azlemü mine'l-leyl"⁵³ oladıüşdü ve re'y-i perdede bir hey'et bürüz itmeğle tesâdüf olunanların biri Venedik şehrinde Marko Meydânî nâmında olan kazâ, -ki, bahra karîbdır- anın nakşı olub büyütlük ve dikili taşlar ve kazâyı tezyîn için gars olunmuş ve deniz içinde âmed-şod iden kayıklar ve kayıklarda kürek-keş olanların hareket-i âdiyeleri ve seyircileri mu'âyene olunur bir yer dahi Fransa memleketi ile Almanya vilâyeti[ni] fasl iden Ren nehrinin Manice⁵⁴ semti olub bunun dahi vilâyeti ve köprü ve kayıklarını ve sefer vakitlerinde köprüden mürûr u ubûr iden askerleri süvârî olarak top ve cebehâneleri ve sâ'ir arabaları ve hattâ ahşâbî köprüden süvârîlerin mürûrunda mesmû' olagelen sadâları dahi istimâ' olunur. Biri dahi Felemenk'de kâ'in Amsterdam şehri ve köprülerini ve hintoların âmed-şodunu ve güyâ muhârebe vakti olmak mülâbesesiyle ağır toplar ve asker mürûrunu ve deryâda olan kayık ve sefâ'inin seyr ve hareketini güzelce ayân eyledi.

Biri dahi Helviçyan⁵⁵ ve Alman [15-b] dağlarından bir vâdînin hey'et ve semlerini izhâr ve ba'dehû memâlik-i Afrîkiyyenin nihâyetinde vâki' Ebû Ümîd Burnu nâm mevzi' i muhtasarca kal'a ve kasaba ve biraz enhâsıyla gösterildi. Mahall-i mezbûr Bahr-i Muhût'den ekâlîm-i Hindiyeye giden Avrupa sefâyininin memerrî olmak vesîlesiyle esnâ-yı mürûrda âdet üzere kal'aya⁵⁶ âşinâlık için toplar endâhta ve kal'a tarafından dahi bi'l-misil mukâbele olunur. Topları bayağı fişengden isti'mâl etmeleriyle sadâ ve âteşleri mesmû' ve meşhûd olur.

Biri dahi Alman dağlarından bir vâdîde tulû'-ı şemsi müferrih sûretde olagelme[ğ]in diyâr-ı mezkûre harîtasını bast idüb ziyâyı def' ile karanlık olub ba'de-hâzâ ziyâ-yı âfîtâb ufka tekarrüb itdikçe dâmen-i fecr zuhûr iderek tedricen âfîtâb tulû'ı misillü müdevver kandil izhâr ve evvel emirde surh-reng ve refte refte ziyâdâr olmağı lede't-tefevvuk kemâl-i ziyâ ile şu'le-nisâr olur. Zikrolunan resmlerde bi'l-münâsebe sayyâd ve kelbler zuhûr ve sayyâd kurşun ile tavâşini ihlâk ve yedinde olarak avdeti ve ördek ve kaz misillü hayvânâtın nehirler derûnunda geşt ü güzâr ve gâh sayd ile ve gâh meşy ü refât ile hareketleri ve cenâhlarıyla cilveleri tamâmca mu'âyene olur.

53 أَظْلَمُ مِنَ اللَّيْلِ "geceden daha karanlık"

54 Mainz.

55 Helvetia.

56 Metinde "ka'la" şeklinde yazılmıştır.

Biri dahi furtuna vakitlerinde bahrin heyecân ve zulmeti ve ol hengâmede tesâdüf iden sefâyinin pîç ü tâbî ve şiddet-i hevâdan yelken paralatmak ve direk ve seren kırdırmak ve bir sefîneye sâ'ika nüzûl idüb pâre pâre hark olub ve gark olmak ve mellâhlardan ba'zıları civârda bulunan kayalara kemâl-i vahşet ile çıkub ba'dehû sandal vürûdiyle irkâb ve halâs oldukları ve bir neferi sandala adem-i müsâdefe ile mütelâşî bir kayaya çıkub gûyâ kenârda olan ahâlîden birinin meşhûdu olmağla mesfûru da'vet ve ol dahi hâlet-i me'yüse ile kendüi tekrâr ilkâ-yı deryâ-yı âteş-bâr iderek bîm ü hirâsı kafâdar ve güçle ve kenârda kâ'in kayanın zîrine resîde ve âvîhte olan resene dest-res olub ikdâm-ı tâm ile su'ûd murâd itdikçe resene kendü rutûbeti te'sîr ile resenden [16-a] kayub deryâya vülûcu ve âher kâr hezâr meşakkat ile bâlâya⁵⁷ çıkub halâs olduğunu haylîce rengîn göstermiştir ki, hâlet-i tabî'iyeye taklîd c' bilse bundan ziyâde olamaz. Hülâsa-i kelâm zikrolunan *mahbler*⁵⁸ herkesin bildiği ve gördüğü harîtalardır. Ancak harîtalar memâlik-i sâ'ire ilâvesiyle olub bunlar müstakil ve mufassalıdır. Deryâ olarak görülen demir tel ile ma'mûl ustura kaddinde birbirine merbût parçalı şeydir. Kayık ve sefâyinin gezmeleri dahi tel ile olub mücessem nakş olmayub telin tahrîkiyle yürür ve gezer telâtum gösterilmesi dahi merbût olan tellere râbîta ile hareket virmek bayağı deryâ mevci gibi birbirlerini ta' kib ider. Nefsü'l-emr seyre şâyeste bir güzel temâşâdır.

–Temmet–

57 Metinde "belâya".

58 İngilizce'deki map (harita) olsa gerektir.